

NR I 2000

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

F.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
1:e arkivarie Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfsparré, Lund

Innehåll

	Sid.
Lars Hallberg: Birgittasystem Charlotte Ehrenpohl. Vägen från Enslöv i Halland till klostret i Holland	1
Katarina Olsson: Handpappersbruken i Blekinge på 1700- och 1800-talen	17
Ingrid Bergenstråhle & Ole Stålberg: Fotspår i sanden. Kjellmark och Järavallen 1901–03	24
Skånelandslitteratur 1997	29

Birgittasystem Charlotte Ehrenpohl

Vägen från Enslöv i Halland till klostret i Holland

Av Lars Hallberg

Riksarkivet, Box 12541, 102 29 Stockholm

»Herre, visa mig vägen, och gör mig villig att vandra den.» Denna bekanta bön av den heliga Birgitta har betts av många som söker innebörden i den egna kallelsen. En som säkerligen ofta bad med Birgittas ord var fröken Charlotte Ehrenpohl från Enslöv i Halland. Hennes väg skulle föra mot katolicismen och klosterlivet.

Charlotte Ehrenpohl var född 1841. Efter utbildning till konstnär konverterade hon till den katolska tron och blev den första svenska birgittinnunnan efter reformationen. Hon dog år 1914 i Birgittaklostret i den lilla sydholländska staden Weert efter att utan avbrott i nästan fyrtio år ha vistats i klostret.

Vi känner till en hel del om Charlotte Ehrenpohl, bl.a. tack vare den levnadsberättelse som publicerades i tidskriften Idun år 1900 av den då i katolska kretsar välkända konvertiten Fanny Cederblad.¹ I denna låter hon den snart 60-åriga nunnan se tillbaka på de för hennes liv avgörande händelserna, med tonvikt lagd på vägen till klosterlivet. Dessutom förvaras i Varbergs museums arkiv en samling brev från henne till föräldrarna och syskonen. Därtill kan läggas att hennes religiösa konst fortfarande finns i kyrkor och kloster. Ett ovanligt och gripande kvinnoöde från 1800-talets Halland träder härigenom fram till vår egen tid.

Om inget annat anges är citaten i den följande texten hämtade från artiklarna i Idun; stavningen har dock normaliserats.

Charlotte Ehrenpohl (1841–1914). Foto Leverin & Co, Stockholm/Länsmuseet Varberg.

Charlotte Ehrenpohls uppväxt och studier

Charlotte Ehrenpohl föddes den 28 juli 1841 i Halmstad som första barn till kaptenen vid flottan Carl Adolf Ehrenpohl och hans hustru Sophie Lagergren, som var dotter till en godsägare i Skara. Paret, som hade gift sig 1840, bosatte sig snart på en gård i Enslöv utanför Halmstad. Där föddes ytterligare sex barn – en son och fem döttrar.

Lotten, som Charlotte kallades av familj och vänner, berättade senare för Fanny Cederblad om sin barndom. Kort efter Lottens födelse hade hennes mor plötsligt vaknat en natt och sett en kvinna som stod lutad över vaggan och beskyddande bredde sin slöja över barnet. Även fadern hade blivit varse synen, som för honom blev sinnebilderna av hans mor. Men när Lotten själv flera år senare hörde sin mor beskriva detta skyddande väsen, uppfat-

tade hon det som Guds egen moder och hon kände sig stå under Marias särskilda beskydd.

»Jag var ett vilt och fantastiskt barn, som gjorde mina goda, förståndiga föräldrar och lärare bekymmer. Min bror var min lekkamrat, och det fanns ej ett berg eller träd för högt för oss att bestiga. Vårt berg, 'Hökens kyrka', och den branta kullen 'Prästhög' voro våra käraste lekplatser. Det förra har på sin topp en ruin av traktens första katolska kyrka, byggd av prästen Hök, vilken sedan mördades av hedningarna och blev begraven i 'Prästhög'. På detta berg inbillade jag mig alltid se änglar och oftast trenne höga ljus.»

Åtta år gammal blev Lotten inackorderad hos sin »Grand Oncle» (faderns kusin) Ulf Sparre, som var postinspektör i Växjö. Där lärde hon känna legenden om den helige Sigfrid och dennes tre systersöner, som led martyrdöden i Växjö. Berättelsen om hur helgonet genom ett under återfann de tre martyremas huvuden, som sänkts i sjön, och såg-nens uppgifter att tre huvuden dyker upp ur vattnet varje S:t Sigfridsnatt gjorde ett starkt intryck på den lilla flickan. På ferierna hemma i Enslöv älskade hon att dramatisera olika klosterscener. »Mina forna lekkamrater skola finna det eget nog, då de tänka på sin vän i klostret.»

Lottens intresse för målning grundlades tidigt. Fadern gav henne den första undervisningen i teckning, men fick ofta anledning att ge henne tillsägelser för att hon gjorde små skisser på hans papper och skrivbord.

I tre år, medan kapten Ehrenpohl var på en världsomsegling, vistades den övriga familjen hos moderns familj i Skara. När fadern så äntligen kommit tillbaka fick Lotten inte stanna i hemmet i Enslöv utan sändes till Halmstad för att avsluta sin utbildning. Där fick hon även lära sig konstbroderi, en färdighet hon skulle få stor nytta av. En sträng far hade Lotten, men senare var hon honom tacksam härför. »'Barn, barn,' brukade han

säga, 'gör dock ditt bästa. Gud har ej behandlat dig styvfaderligt.' Och därvid tillade han ofta: 'Ett av de två: du blir helt god eller i grund dålig; medelvägen är ej att tänka på för dig.' Dessa ord sporrade mitt mod, och jag bjöd till att göra mitt bästa.» Då Lotten efter konfirmationen återkom hem blev hon gvernant för sina yngre systrar.

Konststudier för Kilian Zoll

Lottens starka önskan var dock att få ägna sig åt konsten; våren 1860 började hon studera för Kilian Zoll i Ängelholm. I de förtroliga breven till fadern i Karlskrona är hon uppfylld av tankar kring konstutbildningen. »Pingst-afton målade jag till kl. 1/2 5 och sedan satt jag här hemma och bara tänkte på Pappa och hemmet. (...) En dag i denna veckan skola vi gå till Vegeholm för att måla utav några vyer där. Ett portrait har jag fått färdigt idag och skall börja ett annat i morgon. De äro mina första Copior. Sedan då jag lärt mig färgblandningen skall jag väl försöka få några vackra modeller att portratera. Det blir väl någon som vill sitta för mig. Ack! Pappa lille vad det är roligt. Ack vad Pappa är snäll som låter mig fortsätta.»²

Senare på sommaren hemma i Enslöv fick hon flera besök av Kilian Zoll som instruerade och granskade hennes målningar. Helst ville hon resa till Stockholm till hösten för att se och kopiera bra konst. »Jag vill tala med Herr Zoll om *det* då han kommer hit. Jag ser nog, om jag skall läsa med flickorna och vara rädd om min målning det ej blir riktigt allvar av. Jag har ej någon annan än min egen Pappa att vända mig till därför får Du ej tycka illa vara eller tro jag är otacksam på något sätt för alla de ting, som Pappa hittills gjort för mig. Jag har ej velat nämnt något till Mamma om detta förslaget, ty då hade snart hela socknen vetat det. (...) Min Genre är figure målning. Jag har ej målat mera än 3 månader men vill hädanefter som hittills vara flitig i den vägen.»³

»Nu skall jag ej skriva mer om målning i mina brev, ty du är väl utledsen åt mitt prat därom» skrev hon i ett av breven till fadern,⁴ men det löftet kunde hon inte hålla. »Nu kommer jag åter igen! I går var Herr Zoll här och kommer igen en gång till medan han är på Sperlingsholm, då Mamma lovat oss vi skola få göra en tour till Kragared Ork för att teckna. (...) Han både berömde och rättade flera av mina målningar, som jag målat hemma. Ebbas portrait tyckte han var correct målat. Du kan föreställa Dig huru glad jag blev då jag fick se honom komma. Nu vilja de flesta av granarna hava sina portrait målade av mig. Jag skall göra det så gott jag kan.»⁵

I ett brev från den 15 november 1860 omtalar Lotten att de haft lussefirande hemma. »Vi hava firat Luce. Mamsellerna Bänge fick vi lov att bjuda hit och Eva Bänge samt jag vi vakade hela Natten (de andra sovo), klockan halv 3 väckte vi Lotten samt Gustava B. då de gingo opp och vi klädde ut vår köksa till Lusie hon är ett mycket stort och grovt fruntimmer och är förfärligt röd i ansiktet. Hon hade blommer ikring hela ansiktet då kan Pappa föreställa sig huru hon såg ut, om jag därtill tillägger att hon hade vit klädning och en brun doff, min penntorkare på bröstet, henne hade vi att bjuda kring kaffe klockan 1/2 [...] på morgonen, det var utmärkt roligt.»⁶

Stockholmsstudier

Lotten fick senare fortsätta sina studier i Stockholm under Carl Plagemanns ledning.

Konstakademien tog in sina första kvinnliga elever 1847, då tre kvinnor tilläts delta i undervisningen. Efter ett par års konststudier i Stockholm antogs även Lotten hösten 1864 som extra elev vid akademien. Upprymd skrev hon hem till föräldrarna: »Ja! jag börjar mina studier med gott hopp. Alla alla alla hava emottagit mig [med] största välvilja och alla hava givit mig beröm. (...) Flera än 24 Elever finnes ej plats till nu, så jag är den 25

som antagits, en får lämna sin plats. 'Man är sig själv närmast i världen'.»⁷

Bland hennes lärare var professorerna Boklund och Scholander. Som studiekamrater hade hon bland andra Kerstin Cardon, Amanda Sidvall och Emma Ekwall och senare även Edvard Perséus, Carl Gustaf Hellqvist, Julius Kronberg, bröderna Jakob och Axel Kulle m.fl. Enligt vad Lotten berättade rådde en god stämning bland kamraterna på akademien.

Akademistudierna och vistelsen i Stockholm blev viktiga även för Lotten Ehrenpohls religiösa utveckling.

»Under denna tid väcktes min tanke på katolicismen. En dag, då vi som vanligt arbetade på akademien, hördes bullret av ett starkt ras. Förskräckta foro vi alla upp. Det lät ju att vara helt nära. 'Ah, nu instörtar kyrkan, som vi väntat', hördes plötsligt från en italienare, vår modell. Det var på detta sätt jag fick reda på, att det fanns en katolsk kyrka i Stockholm; det var dess torn, som med ett så fruktansvärt brak störtat samman.» Nitton arbetare omkom den 23 maj 1866 då den katolska Eugeniakyrkans torn, som var under uppbyggnad, rasade.

Den katolska kyrkan i Sverige

Den katolska kyrkan i Sverige hade vid denna tid en undanskymd tillvaro. Antalet katoliker var ringa. Efter reformationen hade kyrkan förbjudits att verka utanför de katolska ländernas legationer i Stockholm. Under 1700-talet blev dock den religiösa toleransen större och 1781 utfärdades toleransediktet, som kan ses som Sveriges första religionsfrihetslag. Utlänningar fick nu rätt till fri religionsutövning och kunde bilda egna församlingar. Denna rätt gällde dock inte infödda svenskar, som fortfarande måste tillhöra statskyrkan. Avfall från den evangelisk-lutherska läran skulle bestraffas med landsförvisning och förlust av arvsrätten.

Efter 1781 kunde den katolska kyrkan etablera en officiell organisation och verksamhet i Sverige. 1783 blev Sverige ett apostoliskt vikariat (ett förstadium till ett katolskt stift) och en katolsk församling bildades i Stockholm. Det dröjde dock länge innan andra städer fick katolska församlingar: Göteborg 1862, Malmö 1870 och Gävle 1881. Detta kunde ske eftersom religionsfriheten utökades 1860 och 1873, bl.a. så att det blev möjligt för svenskar att lämna Svenska kyrkan för att inträda i ett annat av staten erkänt trossamfund. Så sent som 1858 hade emellertid sex svenska kvinnor i Stockholm dömts och landsförvisats för att de övergått till den katolska tron. Några år tidigare hade samma hårda straff drabbat den bekante halländske baptisten Fredrik Nilsson, som blev landsförvisad 1851.

Från 1784 och femtio år framåt firade katolikerna i Stockholm sina gudstjänster i ett kapell som var inhytt i Södra stadshuset, det nuvarande Stockholms stadsmuseum, men 1837 stod en katolsk kyrka färdig. Det var S:t Eugenia kyrka vid den lilla Norra Smedjegatan på Norrmalm, några kvarter från Konstakademiens hus. Namnet fick kyrkan efter kronprinsessan Joseфина (maka till kronprins Oscar, senare Oscar I) och hennes svärmor drottning Désirée (Karl XIV Johans gemål), som båda var katoliker och hade Eugenia bland sina förnamn.

Den katolska verksamheten utökades långsamt. Ordenssystrar från Frankrike kallades hit för att förestå de katolska skolorna, de första kom 1851. Kyrkan i Stockholm blev för liten och vid mitten av 1860-talet utvidgades den betydligt. När det nybyggda tornet nästan stod färdigt inträffade katastrofen. Tornet rasade och ett stort antal arbetare omkom. Kyrkan fullbordades, men utan torn. Denna första katolska kyrka i Sverige efter reformationen revs 1968 för att bereda plats för köpcentret Gallerian. Att Lotten Ehrenpohl inte kände till

att det fanns en katolsk kyrka i Stockholm var inte så märkligt med tanke på att den låg på en undanskymd gata och hade en verksamhet inriktad på utlänningar och invandrarättlingar.⁸

På väg mot katolicismen

Lärarinna

Familjen Ehrenpohl var inte förmögen och kunde inte helt bekosta Lottens vistelse i Stockholm. Hon tog därför 1868 examen som ritlärarinna. »Professor Boklund uppmanade mig dock att fortsätta mina studier. Han lovade att skaffa mig lektioner och rådde mig att därbredvid söka förtjäna på mina 'klosterarbeten', såsom han kallade mina broderier.»

Det blev en ekonomiskt ansträngd tid. Lotten undervisade barnen till professorerna Boklund och Scholander och förmögnare familjer gav henne arbete med broderier och renovering av gamla familjeporträtt. 1872 slutade hon vid akademien och fick arbete som lärarinna vid en skola.

»Jag gav lektioner i den franska skolan vid Badstugugatan, och det stilla, uppoffrande liv, där fördes, drog mig alltmer till katolicismen, på samma gång jag började skatta det lugna klosterlivet högt i jämförelse med mitt vanskliga artistliv. Min faders ord i min barndom stodo alltjämt för mitt sinne. Jag hade inom skilda sekter sökt det bästa, men ännu ej funnit den längtan tillfredsställd, som dolde sig i djupet av min själ. – Skulle katolicismen förhjälpa mig därtill?»

Stockholmsskolan, där Lotten undervisade, var en katolsk skola med internat. Den drevs av de franska ordenssystrarna Filles du Cœur de Marie, som var den första katolska systrakongregation som verkade i Sverige efter reformationen (i Stockholm 1851–1891). Skolan kallades ofta Slavonska skolan efter föreståndarinnan mademoiselle Slavon.

Den tog även emot icke-katolska elever; man hade separat religionsundervisning för de olika konfessionerna. »Det som roar mig mest nu är att undervisa i Catechesen uti skolan», skrev Lotten på hösten 1872 till system Emma. »Jag försöker hålla min föresats ej besöka nöjen.»⁹

De bevarade breven från Stockholm hem till familjen domineras av Lottens redogörelser för studierna, hennes målningar och försök att avyttra konsten samt vardagshändelserna med bjudningar och besök hos släktingar och bekanta. Man kan knappast spåra några djupare religiösa tankar förrän kring årsskiftet 1872/73, då tonen i breven förändras. Lotten har tagit starka intryck av det katolska pensionslivet. På nyåret 1873 skrev hon och tackade system Emma, som velat ge henne en krage, »men gör mig den tjänsten att ej sända mig den utan behåll den själv eller giv Caroline den, ty jag går aldrig ut i Societet och behöver således ej något sådant fint, ty det kan du nog förstå att här i en pension klär man sig aldrig i sådana fina saker... Gud give dig ett gott nytt år med välsignelse; få vi ej alla våra beräkningar uppfyllda så kanske vi få det som är mycket bättre – en Nåd och upplysning i vårt inre som är mera värd än Guld och Silver! Ja! Gud give dig allt gott i Jesu namn!»¹⁰

I den heliga Birgittas spår

Den heliga Birgitta hade med sin make varit bosatt på Ulvåsa i Östergötland. Även Lotten Ehrenpohl vistades tre somrar på detta herresäte. Hennes stora kärlek till Birgitta grundlades på denna vackra plats, där helgonets minne fortfarande var påtagligt närvarande hos folket. Att bli jämförd med »S:ta Britta» ansågs som en stor hedersbetygelse.

På Ulvåsa fanns ett gammalt porträtt, som då (sannolikt felaktigt) ansågs föreställa den heliga Birgitta på dödsbädden. Man sade att det hängt på Ulvåsa i sekler och att det målats

samtidigt med ett identiskt porträtt, som skulle ha funnits i Vadstena kloster.¹¹ Till sin stora glädje fick Lotten i uppdrag att renovera tavlan. I gårdens bibliotek studerade hon de gamla birgittinska klosterreglerna. Hon såg nu klosterlivet som en framtidsmöjlighet.

»Vid min återkomst till Stockholm uppsökte jag den katolske biskopen Monseigneur Huber. Tanken att bli en S:ta Birgittas dotter hade vaknat i mitt sinne, och se vilken Guds ledning! Ett par dagar senare före mitt andra besök hos honom, innan ännu någon annan än min fader anade mitt beslut, hade från birgittinerklostret i Altomünster ankommit till pastor Popp en förfrågan, om det ej funnes någon svenska, som kände sig kallad att bli birgittinernunna. Jag skall aldrig förgäta, med vilket eftertryck Monseigneur Huber sade: 'Detta synes i allt vara ett Försynens verk. Glöm nu ej, att himmelriket lider våld, och att endast de, som strida ärligt, komma därin.' Ja, strid förestod för visso och en lång strid, ej med världen och de mina, nej, mot mitt eget hjärta!»

Lotten kunde inte nu ta något avgörande steg; hon var ju ännu ej katolik. Då fick hon genom en f.d. lärarinna i franska skolan erbjudande om en plats i tyska Breslau, där hennes forna kollega blivit novis i ett kloster. Hon tog tjänsten med en förhoppning att även få tillfälle att besöka Altomünster. Klostret i Altomünster i Bayern (grundat 1497) var – och är alltjämt – tillsammans med två holländska kloster och det engelska Syon Abbey ett av de få birgittinska klostren med direkta rötter ner i medeltiden.

Klosterliv i Tyskland

Charlotte Ehrenpohl kom vid årsskiftet 1874/75 som teckningslärare till skolan i Breslau. Undervisningen handhades där till stor del av katolska skolsystrar.¹² Hon oroades lite för vad släktingar och bekanta skulle säga om de visste att skolan drevs av nunnor

och att hon tänkte bli katolik. Efter en månad skrev hon hem till system Emma: »Om du tror att Mor blir mycket ängslig för min skull så säg inget, men för Pappa måste du säga det. Han vet förut vad jag tänker. Jag ser alltid helst att inget hemligt omger mig och gör aldrig något som ej med gott lugn kan omtalas för de mina kära i hemmet, men vill ej heller att I för min skull av andra skall höra några stickord.»¹³

I ett annat brev skrev hon trosvisst: »Att jag skulle ångra mitt steg, därifrån bevare mig Gud, ty då skulle jag åter övergiva det bästa för att som hittills söka bland de alla olika sekter hos Protestanterna. Ja! tro mig då jag säger att jag sett och prövat sånt ut och känner mig tacksam att hava funnit den 'Ena saliggörande Kyrkan'. Tror du att *Jesus Christus* stiftat mer än en Kyrka? Tror du att någon annan än den Ena kan stå årtusenden? Blir någon annan än den Ena *bespottad* och *hånad* och är någon annan undergörande i *Guds kraft*? (...) Jag mår som pärla i guld...»¹⁴ Katolicismen vid den här tiden betonade starkt den katolska kyrkan som den enda sanna kyrkan, en uppfattning som naturligtvis även Charlotte hade.

Hon fick nu en djup inblick i det religiösa livet. »En ny, förut ej anad värld av tankar och känslor öppnade sig för mig.» Den 7 april 1875 upptogs hon i den katolska kyrkans gemenskap.¹⁵ I Breslau arbetade hon också med religiös konst. Hon tecknade det banér som skolsystrarna skulle skänka till den nyligen uppförda basilikan i Lourdes i Frankrike och hon målade den tavla som sändes som gåva till Rom till påven Pius IX:s jubileum.

Efter terminens slut for Charlotte till Bayern, där hon bevistade de berömda passionsspelen i Oberammergau. Den 22 juli, aftenen före den heliga Birgittas dödsdag, ankom hon till Birgittaklostret i Altomünster. Hon fann här vad hon sökt – »ett liv av försakelse, ägnat åt Guds och nästans tjänst». Beslutet att bli nunna mognade och efter ett

kortare besök i föräldrahemmet inträdde hon på hösten som novis i klostret.

Priorinnan i klostret »är så snäll och likaså alla systrarna. Allt går här så lätt under *bön* och *arbete*.» Så skrev Charlotte under hösten, men snart tillstötte svårigheter. Klimatet tärde på hennes hälsa: »Luften här söker mig nu på våren så särdeles att jag känner mig så trött, så trött.»¹⁶

Charlotte tvingades lämna klostret på våren 1876. När hon återkommit till hemmet i Enslöv kunde klostertanken inte lämna henne. Kanske var det inte just klostret i Altomünster som var avsett för henne? För att behålla klosterkänslan levde hon synnerligen sparsamt i ett oeldat rum med halmadrass på golvet. Hennes far föll i gråt när han upptäckte detta och förstod hur starkt dottern fortfarande tänkte på klosterlivet. »Ja, jag tänkte därpå – men jag led. Allt inom trons och andens värld är övernaturligt och en Guds gåva. Utan Guds dragande kraft hade jag aldrig kunnat lämna mina kära anhöriga, eller ens den härliga Nissa-åns stränder eller våra berg och skogar.»

Hembygden skulle förbli henne kär under hela livet. Mer än trettio år efter avskedet från Sverige skrev hon till system Caroline, som skickat henne en vacker bild från hemlandet: »Jag säger som en Amerikanare, en Engelman, sade då vi stodo på toppen av Hökens kyrka. 'Jag kan ej beskriva huru Svenskarna kunna vilja bekosta sig resa till Schweiz, vi ha sett den största delen av världen och kunna säga Sverige är det skönaste'.»¹⁷

Charlotte hade adopterat en liten flicka, Eva Silvander, som var född 1868 i Göteryd i Kronobergs län. Flickans mor – en släkting till Charlotte och nybliven änka när dottern föddes – hade överlämnat dottern till henne för att uppfostras i den katolska religionen. Detta var nu inte helt i enlighet med svensk religionslagstiftning; det var förbjudet att uppfostra lutherskt döpta barn i annan religion

än Svenska kyrkans. Den sjuåriga Eva följde i oktober 1875 med sin adoptivmorm till klostret i Altomünster, försedd med flyttningsattest från komministern i Ljungby och intyg att det var änkefru Cecilia Silvanders önskan att dottern Eva skulle överlämnas i Charlottes vård och få en katolsk uppfostran.¹⁸ Efter återkomsten till Sverige sattes Eva i den Slavoniska skolan. Hon blev så småningom sjuksköterska utomlands, men återvände efter pensioneringen till Stockholm, där hon avled 1949.

Nunna!

Det holländska klostret i Weert

I den lilla sydholländska staden Weert i provinsen Limburg alldeles nära den belgiska gränsen låg det ganska nya Birgittaklostret Maria Hart (Marias hjärta). Det hade grundats 1843 som dotterkloster till det äldre väl-

etablerade klostret Maria Refugie i Uden i Holland, vilket fått sitt namn av att det tagit emot nunnorna från Marienwater, Hollands första Birgittakloster (grundat 1434), när dessa efter religionsstriderna tvangs lämna sitt kloster och söka sig ner mot de katolska delarna av landet. Det var till det lilla klostret i Weert som Charlotte begav sig.

»Den 20 juni följande år [1877] kom jag till Weert. En kär hälsning bragtes mig här från hemlandet. Vid mitt inträde i klostrets mottagningsrum föll min blick nämligen på bilden från Ulvåsa av S:ta Birgitta på sin dödsbädd. Kunde det vara densamma? Man försäkrade att så ej var. Väl vore tavlan från Sverige, men den hade skänkts av änkedrottning Josefina. Jag bad att få se efter på tavlans baksida. Där var mitt märke. Drottning Josefina hade fått tavlan av kammarherre Reuterskiöld på Ulvåsa. Detta sammanträffande föreföll mig egendomligt. Var det ej som en fingervisning att jag nu funnit det kloster, jag sökt? Ännu ett minne hemifrån återfann jag här. I biblioteket påträffade jag en bok, som jag förgäves sökt förvärva mig genom Bukowski i Stockholm. Monseigneur Huber, som jag då ej kände, hade förekommit mig, men då den hörde till birgittalitteraturen, hade han skänkt den till klostret i Weert.»

I ett bevarat brev från änkedrottning Josefina till hennes hovmarskalk Leijonhufvud nämns de två exemplaren av »Birgittatavlan», det ena förvarades på Gripsholm och det andra hade funnits på Ulvåsa. I september 1874 skrev drottningen inför en båtresa på Mälaren: »Jag hoppas Gripsholms Brigitta är redan återskickad, skulle det dock ej vara fallet, kunna vi taga den med oss. Det exemplar därav som jag har köpt borde fernissas av Mr Lundmark som gör det bra och är ej dyr – samt ramen förgyllas innan jag avsänder denna till sin destination genom Pastor Huber».¹⁹

Efter en tid i klostret blev Charlotte novis. Den 5 augusti 1877 ikläddes hon den birgit-

Birgittinnunnan Charlotte Ehrenpohl, syster Catharina.
Foto i Idun 1900.

tinska dräkten och gavs då klosternamnet syster Maria Catharina av Jesus och Marias Heliga Hjärtan. Namnet Catharina fick hon efter den heliga Birgittas dotter. Ett drygt år senare, den 19 augusti 1878, avlade hon sina klosterlöften.

Livet i klostret som syster Catharina

Vid sekelskiftet beskrev syster Catharina klosterlivet:

»Mitt liv förflyter här stilla under bön och arbete, och jag är bland dem, som tacka Gud både för med- och motgång. Vad jordisk lycka är, vet jag ej, än mindre vad olycka innebär. Jag tror mig vara född med den övertygelsen, att lyckan finnes blott i himmelen och olyckan blott i fördörelsens rike. Det är nu över 20 år, sedan jag lämnade mitt land, men jag älskar det ännu lika högt, och varje dag uppstiga mina böner för de kära därhemma, ja, för alla i det kära gamla Sverige. Lyckliga de, som få verka där!»

Livet i klostret var mycket regelbundet från klockan tre på natten då systrarna steg upp, till halv nio på kvällen då alla gick till vila. Dagen var fylld med tidegårdens bönestunder, mässfirande, arbetstimmar, matpauser och lite tid för rekreation.

»Huru enformigt vårt liv än kan synas för utomstående, är det dock i all sin regelbundenhet ganska omväxlande genom denna bestämda tidsfördelning, som förebygger ett allt för långvarigt uppehållande vid det ena eller det andra och den därmed följande tröttheten och slappandet av intresset. Själva dagen är ju ägnad åt arbete, då bönerna i koret till sin största del äro förlagda till morgontimmarna. Arbetstiden inkräktas ej i betydligare mån därav, snarare då morgonvilan. Men vi hava dock i det hela mer ro än mången gift kvinna ute i världen.»

Syster Catharina försvarar det kontemplativa livet, men betonar nödvändigheten även av arbete:

»Dock, ingen är blott ande. Ett uteslutande böneliv är ej för oss dödliga. Vi låta därför bönestunderna ofta avbrytas av regelbundet arbete. Här broderas kyrkoornament, nattvardsbröd bakas för flera församlingar och målningar utföras för kyrkor och kloster. Tack vare mina förberedande studier, är ledningen härav mig anförtrodd, och så snart en novis visar konstnärliga anlag, göres allt för att utveckla dem. Om hon ej har sådan begåvning, användes hon vid det arbete, som bäst passar henne. Ett kloster är ju i det hela ej annat än ett hem i stort, en familj, där medlemmarna äro talrika. Många olika krafter fordras för att sammanhålla det hela, och vitt skilda förmågor finna här användning. Den ena står för husmoderns plikter vid ordnandet av det hela, en annan för räkenskaper, andra syssla med sömnad eller i köket, andra i trädgården eller i ladugården. En trycker böcker, en annan lägger in golv eller utför allt, vad timmermannen åligger. Till besparing av utgifter utföres allt arbete, så vitt möjligt är, av klostrets medlemmar. Ingen går dock utom dess murar. Alla yttre bestyr ombesörjas av en tjänsteflicka, som bor i klostret, ehuru utom clausuren, d.v.s. i den för allmänheten tillgängliga delen.

Klostret kan anses som ett idealiserat förverkligande av socialismens drömmar. Ingen har något eget, allt är gemensamt. Men detta kan gå, därför att nunnan ej fordrar en oblandad lycka på jorden. Målet ser hon i en annan värld, och de vedervärdigheter, livet kan bjuda, mottager hon undergivet, såsom sända av en högre hand. De bliva för henne ett medel att pröva sina krafter, att göra sig värdig sitt mål. För den, som intet ser utöver denna värld, bliva anspråken så stora, att en ömsesidig jämkning av förhållandena omöjliggöres. Därför bliva socialistens drömmar en utopi, under det samma idéer, genomträngda av den kristna åskådningen, sedan de första århundradena förverkligats genom klosterväsendet.»

Konstnärligt klosterarbete

I klostret fick syster Catharina till uppgift att måla och brodera.

»Det var av lydnad jag återupptog penseln efter ankomsten hit. För mig själv var det motbjudande. Jag hade under min resa sett så många mästerverk inom målarkonsten, att jag fann mitt eget arbete alltför underhaltigt. Klosterförhållanden försvåra ju även konstens utövande genom svårigheten att finna modeller m.m. Men man är ej i klostret för att följa sina egna önskningar. Man lyder där Guds vilja, som man hör uttalad genom de överordnade. Jag hade därför ej rättighet att neka och är nu glad att så var. Målningen blev mig åter kär, och jag har kommit till insikt om det sanna i en av mina forna lärares ord: 'Man måste vara katolik för att måla altartavlor.' Att med mitt verk väcka andakt är min högsta strävan; några konstverk äro tyvärr ej att tänka på.»

Syster Catharina försåg kyrkor och kloster inte bara med tavlor utan även med kyrkliga textilier. För ett silkebroderi på vitt siden föreställande Vadstena kloster, som hon gjort till påven Leo XIII:s stort firade femtioårsjubileum som präst 1888, erhöll hon diplom och silvermedalj.

Några av hennes arbeten sändes till Sverige. Till 500-årsminnet 1891 av Birgittas kanonisation målade syster Catharina ett stort porträtt av den heliga Birgitta till det katolska kapellet i Vadstena. Sedan 1923 hänger porträttet i birgittasystrarnas gästhem i Djurs-holm. S:ta Eugenia katolska kyrka i Stockholm erhöll först en dopstola och sedan en mycket vacker predikstola år 1901. Till Norge sändes en stor altartavla 1883.

Syster Catharina fick många uppdrag att måla porträtt, vilket var ett sätt för det fattiga klostret att få lite inkomster eller att återgälda välgärningar. Det rådde brist på modeller för

Målning utförd av syster Catharina 1891.
Tavlan finns hos birgittasystrarna i Djurs-holm.

en nunna som befann sig inom klausur och endast fick möta utomstående via ett gallerförsatt fönster i klostrets mottagningsrum. Därför var fotografier välkomna som ersättning. Även de svenska släktingarna avbildades i helgongestalt. Så fick hon 1883 sin just avlidna treåriga brorsdotters foto, vilket genast tjänade som modell för »Jesusbarnet på Josefs arm». 1906 målade hon ett porträtt av sin brorson Sixtens blivande hustru Thyra föreställande ett västgötahelgon: »Må Gud välsigna Sixtens Äktaförening och må de bli ett Gud välbehagligt par! Jag har väl duken klar för att börja ett porträtt av Thyra som H. Helena av Skövde; mig tyckes jag kan ej få något mera passande föreställning för vår älskade Sixten, som är uppfostrad på Hennes f.d. gods vid Skövde; en annan sak är när den kan sändas...».²⁰ Den heliga Birgitta som barn fick låna sitt utseende från konstnärinnan själv (1882).

Familj och vänner i Sverige

Under hela tiden i klostret höll syster Catharina kontakt med sin familj. Besöken från Sverige var fåtaliga, men genom brev från föräldrar och syskon fick hon nyheter från hemlandet. »Mig intresserar allt från hemmet, ja den minsta småsak», skrev hon uppmanande i ett brev. Hon hade brevlades förbindelser också med broderns änka och barn och barnbarn samt med andra vänner och bekanta i Sverige och glömde inte heller grannarna hemma i Enslöv. Två av hennes närmaste väninnor var Eva Huitfeldt och Eva Bånge, vilken senare (år 1900) tragiskt omkom i en brand i Enslöv.

I breven till familjen märks tydligt hennes omsorger och intresse för släktingar, vänner och bekanta. Hon måste dock vara sparsam med postporton, varför hennes brev inte kunde bli så talrika som hon önskade. Åren kring 1880 inträffade en rad dödsfall, som hårt

drabbade syster Catharina och hennes familj. Breven hem är fyllda av tankar kring dödsfallen och syskonens framtid.

Fadern Carl Ehrenpohl avled år 1879 efter en tids sjukdom. Modern bodde några år kvar på gården i Enslöv med sina tre döttrar – de båda andra döttrarna hade redan långt tidigare avlidit i späda ålder – men redan vid tiden för makens död var hon sjuklig. Dottern i klostret bekymrade sig över familjens försörjning och moderns sjukdom. Hon hade stark tillit till den katolska kyrkans nådemedel. »Ack om min Mor hade hopp och förtroende till Jesu Moder Maria då skulle jag sända henne vatten från den underbara källan i Lourdes, som en syster till vår syster Margaretha här för mig själv hämtat i höst. Jag är övertygad, om hon kunde förmå sig till att göra det löftet att om vattnet hjälpte henne att återfå hälsan, hon då skulle antaga att Katolska Kyrkan var den sanna Christi Kyrka, hon även då skulle vinna tillbaka sina krafter till själ och kropp.»²¹ I åtskilliga brev föreslog hon att modern skulle vårdas av de katolska elisabethsysrarna i Stockholm, Göteborg eller Malmö eller hos josesysrarna i Köpenhamn; båda dessa kongregationer ägnade sig åt sjukvård. Men så skedde inte.

Brodern Vilhelm hade 1874 gift sig i Borås med Alma Leverin och fått fyra barn innan han i maj 1882 avled i Ludvika. Några månader senare dog hans yngsta, halvårsgamla son. Ett knappt år senare avled också hans treåriga dotter. Syster Catharina erbjöd sig att ta hand om ett av brorsbarnen för att uppfostra det vid klostret, men detta avböjde svägerskan.

System Ebba, som övertog de familjeägda gårdarna i Enslöv, gifte sig i mars 1882 med Hannes Jonsson, men maken dog redan några månader senare. Hon tvingades därför att ensam ta ansvaret för gårdarnas drift. System i klostret frågade: »Vad har du ett stort företag på ditt jordagods under arbete. Gud give allt ditt arbete sin rikaste välsignelse! Är tor-

Ebba Ehrenpohl (1847–1922). Foto Selma Angel, Halmstad/Länsmuseet Varberg.

parna borta och arbetas all jorden med eget folk? Då måste du ha stort hushåll nog. Skall ej dina inkomster tillåta dig en resa hit?»²²

Efter många års sjukdom avled syster Catharinas mor i juni 1884. Föräldrahemmet i Enslöv upplöstes. De båda systrarna Emma och Caroline, vilka stod syster Catharina närmast, flyttade från Halland till Boxholm i Östergötland, där de bodde resten av livet. De förblev ogifta och fick så småningom tjänster som poststationsföreståndare och kassakontrollant på en bank.

Syster Catharina fick ofta små gåvor från släktingar och vänner i hemlandet, t.ex. almanackor, fotografier, bilder, synålar, brevpapper och även lite pengar. Hon tog tacksamt emot textilier, hon skrev till Emma: »Om du ej vore så särdeles intagen av fördomar emot oss skulle jag säga – försaka världen och kom

hit att sjunga Guds lov och hjälp mig virka och brodera för Kyrkan, samt väva för våra ullkläder. Du må tro vi äro varmt klädda med tvenne vadmalsklänningar, men hittills hava de ej vävit här. I somras tiggde jag en vävstol (...) och nu är första väv i gång av grovt linnelärft. Detta är för oss alla ett stort nöje och fingo vi gott Caffé första e.m. då den första tråden inslogs. (...) Voro vi närmare varandra skulle jag säga giv mig allt vad du avlägger, men nu är ej mödan värt tänka härpå. Om du har en fin blond eller broderi som ej är för tungt tackar jag dig hjärtligt, det är så välkommet för prästkläderna om hals och armar på mässkjortor. Om de äro korta begagnas de för kalkdukar m.m. småsaker. Svarta styva emailerade knappålar är även välkomna.»²³

Hon glömde inte att skicka julklappar och namnsdags- och födelsedagshälsningar men kunde bara ge små presenter; mest blev det bokmärken, »små nipper» samt välsignade medaljonger och bönekort. Ibland sände hon egna målningar med någon resande till Sverige.

Så länge föräldrahemmet i Enslöv bestod utväxlades varor mellan föräldragården och klostret. Syster Catharina önskade som ganska ny i klostret få »en god beskrivning hur man brygger *vårt öl* och kokar *påsdricka*»²⁴. Om Mor har så låt mig även få en beskrivning på hur man kokar såpa av ben.»²⁵ Hon skickade hem blomsterfrön, andra trädgårdsprodukter skulle medföra alltför dryga fraktkostnader. I brev hem efterlyste hon information: »Du nämner ej ankorna, har räven tagit dem? De voro mina fosterbarn och skulle jag så gärna vilja hava ett tjog ägg av dem med Elise Härleman, vi hava en så präktig damm i trädgården där de skulle trivas så gott.»²⁶ »Varen snälla packa äggen ett i sänder i tunt postpapper och lägg dem sedan uti god utsädeshavre,» abbedissan ville så gärna ha lite därav, »havren är här dålig», skrev hon inför ett besök från Sverige.²⁷

Emma Ehrenpohl (1851–1910). Foto Maria Tesch, Linköping/Länsmuseet Varberg.

Caroline Ehrenpohl (1857–1947/48). Foto Selma Angel, Halmstad/Länsmuseet Varberg.

Under de första åren framförde hon ofta önskningar om att få besök från sina kära syskon – klostergallret i mottagningsrummet skulle inte hindra förtroliga samtal, försäkrade hon. Ett besök tilläts vara i tre dagar. Efter föräldrarnas död förmanade hon dock sina systrar att inte slösa bort sina knappa pengar på resor ner till henne. Så här beskrev hon för systemen Emma hur ett besök skulle gå till:

»Vi få talas vid helt förtroligt, ingen kan förstå oss, du sitter i en kammare och jag i en; ett fönster med galler (utan glas) och därtill stora öppningar i gallret är mellan oss, men tiden är bestämd och då klockan ringer måste jag gå till bön eller måltider och då sitter du ensam utan sällskap. För anhöriga göras väl några små undantag från de vanliga reglerna helst för utlänningar men kan ej sägas såhär, ty de bero av omständigheterna. Den gröna gardinen eller gröna smårutiga gallret kommer ej för fönstret om familjen önskar det borttaget t.ex. Överväg noga allt! Det gör mitt

hjärta gott veta eder goda vilja och kärlek, men inga uppoffringar för min skull, jag kan ej löna dem nog. Bedja kan och skall jag! för Eder och alla som i min plats omhulda Eder.»²⁸

Det hände att hon fick besök från Sverige av släktingar och vänner, ordenssystrar och präster. Mademoiselle Slavon från den katolska skolan besökte henne ibland när hon sommartid reste till sitt hemland Belgien och kunde då lämna upplysningar om adoptivdottern Eva, och jesuitpatern Bernhard Stolberg för förbi klostret på resan till och från de tyska jesuiternas närbelägna hus i Holland.

På 1890-talet mötte syster Catharina konvertiten och birgittavännen Fanny Cederblad, vars tidskriftsartiklar år 1900 gjorde den svenska nunnan uppmärksam i hemlandet. Genom henne kom syster Catharina i kontakt med karmelitsystrarna, som bodde i Birgittahuset vid Piazza Farnese i Rom. Fanny Cederblad uppger i brev att den svenska birgittinnunnan »är så lycklig, då hon

har något samband med Sverige. Hennes egna syskon skriva högst sällan till henne. De äro protestanter. Hon tänker bra mycket mer på dem än de på henne.»²⁹

Syster Catharina närde länge förhoppningar att familjen skulle följa henne och finna vägen till den katolska kyrkan. Hon föreslog systrarna Emma och Caroline att de skulle söka lärartjänst vid en katolsk skola. »Kära min Emma vore du av samma tro som jag skulle jag säga, sök samma lyckliga lott som jag; om du ej ville vara innesluten inom murar givas andra lika lyckliga hus som mitt varest man verkar öppet för barns eller sjukas välfärd. Du skulle vara lika nyttig här som på andra ställen om Gud ropade dig till sin eviga brud från världen; men som Han ej kallar dig följ Hans vilja och verka i det stilla familjelivet hos någon sant Gudfruktig. (...) Ack! om våra böner kunde förena oss inom En Kyrka då kunde jag dö lugn från allt», skrev hon efter att ha fått oroande nyheter om sina yngre systrar.³⁰ »Följ mitt exempel och sök under rättelse i min H. Troslära... Ack kära Emma om du kunde förstå vilken säkerhet man känner att vara bunden genom löftena 'Fattigdom, Kyskhet och Lydnad' i Jesu Kyrka och hava en Biktader att rådfråga i alla samvetsaker och en Moder Abbedissa i alla angelägenheter och aldrig behöva sörja för något utan lugnt överlåta allt i Guds och deras händer. Vad skulle du med ditt lynne känna dig lycklig på min plats och kunna vara nyttig i ett sådant lugnt hem.»³¹

Den katolska kyrkans verksamhet i Sverige utvidgas

Pastor Karl Karlén

Någon katolsk verksamhet fanns inte i Hålland under syster Catharinas tid där. Men anade hon att det endast tio år efter hennes död skulle byggas en liten katolsk kyrka och

barnhem med ordenssystrar i Oskarström några kilometer från hennes barndomshem? Till jutefabriken där inkallades vid sekelskiftet 1900 ett stort antal polska och tjeckiska arbetare. Dessa katoliker blev basen för S:ta Maria katolska församling, som tillkom 1925 och nu har sina två församlingscentra i Hålland och Oskarström.

Inte så långt från syster Catharinas hemsocken Enslöv ligger Veinge. Här hade komministern Karl Karlén efter nästan trettio år som präst i Svenska kyrkan 1874 lämnat sin tjänst och begett sig till Innsbruck där han konverterade till katolicismen. Han vigdes som katolsk präst i Rom 1876. Det är knappast troligt att denna konversion var bekant för henne när hon själv konverterade 1875. I Weert fick de båda dock kontakt med varandra. Karlén hade återvänt till hemlandet och ville knyta an till den katolska kyrkans medeltida rötter här. Den då mycket utländskt präglade katolska kyrkan i Sverige skulle upptäcka sin svenska historia, den heliga Birgitta återfå sin storhet som Sveriges skyddspatron. 1881 bosatte han sig i Vadstena för att återuppväcka vördnaden för det svenska nationalhelgonet och be för Sveriges omvändelse. Hans mål var att Vadstena på nytt skulle bli ett centrum för den katolska verksamheten i landet. Han kallade sig själv »väktaren vid Sankta Birgittas grav».³² Karlén hade kontakter med de birgittinska klostren och med birgittavänner både i Sverige och på kontinenten.

I brev på våren 1882³³ omtalar syster Catharina att pastor Karlén besökt Weert. Han hade tidigare fått låna silverljusstakar från hennes halländska hem till det lilla katolska kapellet i Vadstena, men tänkte nu återlämna dem eftersom de inte riktigt passade in. Senare (1891) målade hon en Birgittatavla till det då inredda nya kapellet där. Förbindelserna mellan de två upprätthölls till Karléns död i Vadstena år 1903.

Birgittiner till Vadstena

Syster Catharina Ehrenpohl var sannolikt den första svenska birgittasystem sedan reformationstiden. Några decennier efter hennes ordensinträde följdes hon av svenskan Maria Elisabeth Hesselblad (1870–1957), känd som moder Elisabeth Hesselblad, generalabbedissa i den nygrundade grenen av Birgittas orden. Av en kardinal betecknades hon i början av 1900-talet som »den märkligaste kvinnan i Rom». Författaren Sven Stolpe skrev i förordet till en biografi om henne: »Moder Elisabeth förefaller mig vara den mest betydande svenska kvinnan i vårt århundrade, väl värd att kallas en ny Birgitta.»³⁴ År 2000 blir hon saligförklarad av påven efter en process som pågått i tio år.

Elisabeth Hesselblad, som konverterat 1902, såg som sin kallelse att återföra birgittinorden till Rom och till Vadstena. I Rom grundade hon en ny gren av orden och birgittasystrarna kunde återvända till Sverige när moder Elisabeth hösten 1923 öppnade ett vilohem i Djursholm strax norr om Stockholm. Enligt svensk lag var kloster fortfarande förbjudna, varför hon fick göra en kompromiss med de ursprungliga ordensreglerna och tillåta en mera aktiv inriktning för systrarna.

Moder Elisabeths mål var dock att återföra birgittinerna inte bara till Sverige utan även till ordens forna centrum, Vadstena. 1595 lämnade de sista nunnorna Birgittaklostret där, 1935 öppnade birgittasystrarna ett gästhem nära den gamla klosterkyrkan alldeles invid Vätterns strand.

Birgittinernas återvändande till Vadstena hade även varit en av syster Catharinas hetaste önskingar. Detta mål fanns ständigt i hennes böner och nämns ibland i breven till Sverige. Om familjen efter faderns död 1879 skulle se sig tvingad sälja gården i Enslöv måste hon först underrättas. Hon hade några vänner som

kanske kunde utverka att den heliga Birgittas döttrar fick bosätta sig i Sverige. Gården skulle då kunna brukas för nunnornas brödföda »och vi kunde väl verka något gott om ej på annat sätt så genom den dagliga bönen. Inget bringar mera välsignelse!»³⁵ I brev till modern på nyåret 1881³⁶ uppmanade hon till bön att drottning Sofia, som just var på besök i Holland, skulle ta birgittasystrarna med sig till Sverige.

Efter pastor Karléns död 1903 fanns det bara en katolik i Vadstena – den originelle men mycket fromme Erik Ihrfors, kallad »Munk-Erik», som flyttade till Vadstena år 1900 då han blev amanuens vid det nyinrättade landsarkivet. 1898 skrev syster Catharina och lovade förböner för honom. »Vad min uppoffring angår, så är min själsstorhet ej att värdera. Jag hörde redan i världen under deras antal som ringaktades: vad är i Sverige föraktligare än 'en fattig fröken'. Dock Gud vare tack och lov för fattigdomen och mina studier vid Målarskolan, det har räddat mig från många faror och frestelser, och måste jag utropa, 'vad jag är, är jag av Guds Nåd'.

Låt oss nu vara förenade i bönen för gamla kära Fosterlandet, och söka vinna själar för att bevisa vår tacksamhet för alla välgärningar (så oförtjänt *mig* tilldelade). Ja Vadstena! denna oss så kära plats, jag avundas Pastor Karlén den lyckan att få bo vid våra heligas gravar, och skulle väl vilja önska att Birgittinerna skulle kunna bli en åskavledare i alla andliga tvistigheter. Guds vilja ske!»³⁷

Då hon 1906 hörde att en präst givit gods till en stiftelse i Vadstena för sjuka eller fattiga, uttryckte hon förhoppning att han kanske ville »hava hjälp av Birgittiner? Då är jag alltid beredd som dylik. Det skulle vara en lycka få dö och begravas bland mina föregångerskor i Vadstena!»³⁸

Under syster Elisabeths Hesselblads studier och arbeten för att återupprätta birgitta-

orden i Rom och i Sverige besökte hon 1910 även klostren i Holland. Tidigare hade de korresponderat, men nu blev det i Weert ett gripande möte mellan de båda svenska birgittasystrarna. De omfamnade varandra med tårar i ögonen och tillbringade hela dagar tillsammans med att be för det älskade fosterlandet och för birgittaordens återupprättande där.

1912 ställdes syster Catharina inför tre val. Från Rom hade syster Elisabeth frågat, om hon med några ordenssystrar skulle vilja komma dit och flytta in i det gamla Birgittahuset vid Piazza Farnese. Huvuddelen av huset beboddes då av karmelitsystrar, men birgittasystrarna disponerade några rum. Från en pater i Kongo hade hon fått en förfrågan om hon inte tänkte återvända till Vadstena. Prästen, som hon kände sedan hans studier vid det närbelägna kollegiet, önskade flytta till Sverige för att där verka i den katolska missionens tjänst. Men samtidigt fanns det tredje valet att stanna kvar i Weert, där många inte ville mista henne. Hon önskade själv gärna få sluta sitt liv i Vadstena. Romalternativet föll snart bort då syster Elisabeth måste flytta från Birgittahuset, men möjligheten att överflytta till Vadstena kvarstod. Ännu inför julen samma år var syster Catharina i ovisshet i Vadstenafrågan.³⁹ Hennes väg skulle dock inte leda vare sig till Rom eller till Vadstena.

Den eviga saligheten

Under syster Catharinas sista levnadsår 1914 utbröt det första världskriget. Kriget kom nära. Med kikare kunde klostersystrarna iaktta tyskarnas infall i Belgien på andra sidan den närliggande gränsen. Freden, som man intensivt bad för i klostret, fick syster Catharina inte uppleva. Efter några dagars sjukdom i influensa med tillstötande hjärtproblem avled hon på nyårsafton 1914, 73 år gammal och efter 37 år i klostret.

Syster Catharina Ehrenpohls liv är ett exempel bland många märkliga levnadsöden som står att finna i 1800-talets brokiga skara svenska katoliker. I det holländska klostret förenade hon bön med arbete. Även om bönelivet stod främst för henne, var hon praktiskt lagd och inte rädd för att arbeta hårt. Under hela den långa klostertiden var hon också, med stöd av klostrets övriga medlemmar, mycket trofast i sin omtänksamhet mot familj och vänner, som också visade stor välvilja mot henne. Detta är anmärkningsvärt med tanke på att hon vistades så långt från hemlandet och dessutom levde i sträng klaustr i ett kloster.

Som avslutning och sammanfattning av hennes syn på den egna livsvägen och kallelsen till klosterlivet citeras här slutet av berättelsen från år 1900:

»Främlingen förvånar sig alltid över den glädje, som gör sig gällande inom de instängda klostren, men ett glatt och oskyldigt skämt höres där gärna, och alla tyckas lugna och glada. Varifrån kommer denna sinnesro, om ej från frånvaron av slitningar. Det blir mera helhet i livsuppfattningen, då inga förströelser utifrån fängsla sinnet. Här mötes man endast av föremål, som mana till andakt. De nakna murarna i klostercellen tyckas säga: 'Här bor Gud, endast Gud.' Detta är även vår tanke, då vi i kvällens tystnad bedja i det halvmörka kapellet inför altarets heliga sakrament. Den fasta tron på vår Frälsares närvaro däri eldar bönen, vi känna rikligt de nådegåvor, som här meddelas, våra svårigheter synas små – blott några få års provningar mot den därpå följande eviga saligheten.»

Noter

¹ Fanny Cederblad, En svensk birgittinernunna i tjugonde seklet, *Idun* 1900 nr 16, 17 och 18.

² Brev till fadern (29/5 1860), Familjen Ehrenpohls arkiv, Varbergs museums arkiv (VMA).

³ Brev till fadern 27/7 1860, VMA.

- 4 Brev till fadern 10/9 1860, VMA.
- 5 Brev till fadern 1/10 1860, VMA.
- 6 Brev till fadern 15/11 1860, VMA.
- 7 Brev till föräldrarna 2/11 1864, VMA.
- 8 Om katolsk kyrkohistoria i Sverige se Richard Wehner (utg.), *S:ta Eugenia kyrka 1837–1937. Bidrag till Stockholms katolska församlings historia*. Uppsala 1937 (ny upplaga 1968); Arne Palmqvist, *Die römisch-katholische Kirche in Schweden nach 1781: I. Das apostolische Vikariat 1783–1820; II. Das apostolische Vikariat 1820–1873*. Uppsala 1954 och 1958; Yvonne Maria Werner, *Världsvid men främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1929*. Uppsala 1996.
- 9 Brev till Emma 14/10 1872, VMA.
- 10 Brev till Emma 8/1 1873, VMA.
- 11 Vadstenaporträttet förvaras sedan 1822 på Grips-
holms slott. Det föreställer en gammal dam på dödsläggret – sannolikt inte Birgitta – och är målat av okänd konstnär vid slutet av 1500- eller början av 1600-talet. Det har en påmålning »S. Brita».
- 12 Samma kongregation verkar nu vid de katolska skolorna i Stockholm och Göteborg.
- 13 Brev till Emma 7/2 1875, VMA.
- 14 Brev till Emma, odat., VMA.
- 15 Den katolske kyrkoherden Anton Bernhard i Stockholm angav att Charlotte upptogs i Breslau den 8 april och konfirmerades där den 16 maj. Församlingslängd J 4, S:ta Eugenia katolska församlings arkiv.
- 16 Brev till Emma 26/10 1875 och 2/4 1876, VMA.
- 17 Brev till Caroline 19/7 1907, VMA.
- 18 Bilagor till kyrkoböckerna (Eva Silvander), S:ta Eugenia katolska församlings arkiv.
- 19 Drottning Josefina till C. V. Leijonhufvud 14/9 1874, Leijonhufvudska släktarkivet, vol E 4613, Riksarkivet.
- 20 Brev till Caroline 17/5 1906, VMA.
- 21 Brev till Emma 15/11 1883, VMA.
- 22 Brev till Ebba 19/7 1883, VMA.
- 23 Brev till Emma 12/12 1881, VMA.
- 24 Svagdricka som bereddades genom att en påse med malt nedsänktes i en gryta med kokande vatten.
- 25 Brev till Caroline och Emma 24/9 1877, VMA.
- 26 Brev till föräldrarna och Emma 11/3 1878, VMA.
- 27 Brev till Emma, odat. (april 1879), VMA.
- 28 Brev till Emma 13/4 1885, VMA.
- 29 Fanny Cederblad till Carl Bildt 13/7 1897, Bildtska samlingen, vol. E 3243, Riksarkivet.
- 30 Brev till Emma 29/7 1884, VMA.
- 31 Brev till Emma 18/1 1885, VMA.
- 32 Om Karlén se Werner, s. 121 ff. och 183 ff.
- 33 Brev till Caroline 1/3 1882, VMA.
- 34 Marguerite Tjäder, *Moder Elisabeth*. Stockholm 1977.

- 35 Brev till Emma 28/4 1879, VMA.
- 36 Brev till modern 4/1 1881, VMA.
- 37 Brev till Erik Ihrfors 14/8 1898. Katolska biskopsämbetets deposition, Erik Ihrfors arkiv vol. 2, Riksarkivet.
- 38 Brev till Caroline 29/9 1906, VMA.
- 39 Brev till Caroline 13/4, 28/6 och 18/12 1912, VMA.

Referenser

Otryckta källor

Varbergs museums arkiv

Familjen Ehrenpohls arkiv:

Brev från Charlotte Ehrenpohl till familjen

Riksarkivet, Stockholm

Bildtska samlingen:

Vol. E 3243

Katolska biskopsämbetets deposition:

Erik Ihrfors arkiv: Brev från Fanny Cederblad och Catharina Ehrenpohl

Leijonhufvudska släktarkivet:

Vol. E 4613

S:ta Eugenia katolska församling, Stockholm

Församlingslängd J 4

Bilagor till kyrkoböckerna (Eva Silvander)

Syon Abbey, England

Brev från syster Catharina Ehrenpohl

Litteratur

Cederblad, Fanny, En svensk birgittinemunna i tjugonde seklet. Reseminne. I *Idun* 1900 nr 16, 17 och 18.

af Jochnick Östborn, Agneta, *För Sverige har jag skänkt Gud mitt liv! Elisabeth Hesselblads kallelse och birgittinska mission i Sverige 1902–1935*. Skellefteå 1999.

Palmqvist, Arne, *Die römisch-katholische Kirche in Schweden nach 1781: I. Das apostolische Vikariat 1783–1820; II. Das apostolische Vikariat 1820–1873*. Uppsala 1954 och 1958.

Syster Patricia, *Vadstena kloster 1935–1975*. Föreningen Gamla Vadstena, småskriftserien nr 26. Vadstena 1981.

Tjäder, Marguerite, *Moder Elisabeth*. Stockholm 1977.

Wehner, Richard (utg.), *S:ta Eugenia kyrka 1837–1937. Bidrag till Stockholms katolska församlings historia*. Uppsala 1937 (ny upplaga 1968).

Werner, Yvonne Maria, *Världsvid men främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1929*. Uppsala 1996.

Handpappersbruken i Blekinge på 1700- och 1800-talen

Av Katarina Olsson, fil. dr, naturgeografi

Högskolan, Kristianstad

Målet med följande framställning är att söka ge en förklaring till varför så många av 1700- och 1800-talens pappersbruk lokaliserades till Blekinge.

Bakgrund

Papper är en fullkomligt självklar del av vår tillvaro: man skulle faktiskt kunna kalla vår tid för pappersåldern i analogi med stenåldern, bronsåldern och järnåldern, eftersom vår tids kulturutveckling ju till stor del är grundad på papper. Långt innan uppfinnandet av boktryckarkonsten användes papper som kulturbärande material på många håll i världen. Konsten att tillverka papper uppkom i två helt skilda kulturer, dels i Kina för cirka 2000 år sedan, dels hos mayafolket i Centralamerika på 1300-talet eller tidigare. I Europa började pappret inte vinna insteg förrän efter 1000 år (Clemensson 1944 a): Europas äldsta bevarade papper är spanskt och daterat 1009. I Norden var papper i allmänt bruk först på 1400-talet och användes då som skrivmaterial och som fönsterrutor!

Till att börja med hade Sverige ingen egen tillverkning utan importerade papper från Italien, Frankrike och flera andra europeiska länder (Nygren 1944). Den inhemska papperstillverkningen kom igång betydligt senare, papperskvarnar började att anläggas omkring sekelskiftet 1500/1600. 1565 var en papperskvarn i Stockholm i bruk (Clemensson 1944 a). I Danmark tillhörde Klippans bruk de första tillverkarna och faktum är att den mångsidige Tycho Brahe på Ven anlade en kvarn som användes redan 1589. I Ambrosiani (1923 b) citeras ett brev som Tycho Brahe skrev till Christopher Rotmannius

24/11 1589 vilket avslöjar anledningen till att Brahe startat papperstillverkning:

»Du erinrar om den papperskvarn som jag nämnt, att jag byggt åt mig, för att icke tryckpappret, som skulle komma från Tyskland för utgivandet av mina publikationer så ofta och så länge skulle vålla dröjsmål.»

De tidiga bruken anlades främst för domkapitlens räkning eller av stormän för egen användning – som i Tycho Brahes fall. Snart började dock fabriker att anläggas i direkt affärssyfte. Många av dessa var små och hade endast lokal betydelse, men under 1800-talets början fick pappersnäringen ett rejält uppsving. Många nya bruk anlades, och när konjunkturerna för den småskaliga järnnäringen började att försämrats, särskilt efter Napoleonskrigen, så kompletterade flera järnbruksägare sin affärsrörelse med papperstillverkning för att få bättre ekonomi i verksamheten (Ambrosiani 1923 b). På 1830-talet var antalet pappersbruk i Sverige som allra störst.

Allt papper tillverkades i början för hand, men efter några decennier började maskiner att användas i allt större utsträckning – det blev papper »utan ända»! Klippan skaffade en sådan maskin redan 1832 och Lessebo fick sin maskin något senare. Flera helt nya bruk med den nya tekniken anlades och de gamla handpappersbruken började att sakta konkurreras ut. I föreliggande text betyder »pappersbruk» och »papperskvarn» handpappersbruk, om inte något annat anges.

Geografiskt intressanta frågor är: Var någonstans i Sverige växte pappersbruken upp? Vilka lokaliseringsfaktorer var det som styrde denna gryende storindustri på 1700- och 1800-talen?

Bruken var inte jämnt utspridda över hela Sverige, utan koncentrerade till landets sydöstra del. Det fanns tidigt flera papperskvarnar i Blekinge såsom framgår av kartan (s. 19) och tabellen (s. 21). Varför? Vad fanns det i Blekinge som var gynnsamt för pappersindustrin?

Lokaliseringsfaktorer

Närhet till vattendrag

För att driva ett pappersbruk krävs energi. I Sverige användes vattenkraft som energikälla, medan man i Holland och på vissa platser i Tyskland använde väderkvarnar (Clemensson 1944 a). Pappersbruken kallades därför ibland även för papperskvarnar. Det var stampverket, där lumpen sönderdelades, som drevs med vatten eller vindkraft.

I Blekinge finns inga stora vattenfall, men de tidiga pappersbruken var små och krävde inga stora energimängder, varför det inte var svårt att hitta fall som var lämpliga att driva runt ett kvarnhjul. 1700- och 1800-talsbruken var lokaliserade till Holje å (Holje), Mieån (Norra Hoka, Långasjönäs, Strömman), Bräkneån (Tararp), Ronnebyån (Ronneby), Nättabyån (Gredby) och Lyckebyån (Lyckeby, Augerum, Holma, Mariefors, Mariefröjd), se kartan.

Sedan lumpen blivit rengjord skars den i små lappar innan den gick vidare till stampverket för att sönderdelas till en fin massa. Stamparna sattes igång med en roterande stock, som drevs av kvarnens vattenhjul. Vilket oväsen det måste ha varit vid denna malningsprocess!

Pappersbruken var beroende av vatten inte bara av energiskäl. Innan lumpen kunde be-

arbetas i stampverket behövde den nämligen rengöras. Ett kilo papper krävde, enligt Ambrosiani (1923 a), cirka 1000 kg vatten. Om pappret skulle bli av bra kvalitet var det nödvändigt att vattnet som användes i processen var rent, det vill säga fritt från suspenderat material och färgande kemiska föreningar. Bruken lokaliserades därför ofta så att partiklar sedimenterat före själva vattenintaget. Dessutom skulle det uppströms papperskvarnen inte ligga några anläggningar som kunde förorena vattnet (Ambrosiani 1923 a). Dock var man ändå tvungen att rena vattnet på flera bruk. I t.ex. Lessebo pumpades vattnet upp till ett kar, där det silades genom en metallduk, slagtröskad råghalm och träramar innan det leddes vidare till lumpberedningen (Ambrosiani 1923 a). På andra bruk användes andra metoder som alla gick ut på att sila vattnet.

Vad beträffar vattnets kvalitet infinner sig flera frågetecken. Humusämnen, järn, mangän m.m. är vanligt förekommande i dagens vattendrag och bör ha funnits i vattnet även på 1700- och 1800-talen. Var halterna lägre då eller tog man ingen nämnvärd hänsyn till vattnets beskaffenhet? Det har tyvärr ej framkommit i den refererade litteraturen.

En indikator på vattenkvaliteten är eventuellt den typ av papper som tillverkades. I Clemensson (1944 b) delas det producerade pappret in i fyra klasser: Skrivpapper, tryckpapper, karduspapper och förhydningspapper. Karduspappret fungerade som hölje för artilleriets krutladdningar och förhydningspappret användes för att täta träbordläggningen ombord på båtar. Skrivpappret hade den högsta kvalitén och förhydningspapper den lägsta. För att tillverka skrivpapper krävdes bra råvatten. Hur var det i de blekingska pappersbruken – producerades skrivpapper där? (Underlaget för följande beräkningar är hämtat ur Clemensson 1944 b.)

S. 19: Blekinges pappersbruk under 1700- och 1800-talen.

KRÖNBERGS Län

Chri-

ffi-

an-

stads

Län.

J.M. Weller Sc.

I Holje tillverkades 1.000 ris skrivpapper år 1831. (Ett ris var cirka 480 ark av de finare papperssorterna. Det var så mycket papper som gick åt för att tillverka 20 böcker.) Det motsvarade, i försäljningsvärde, 70 % av brukets totala produktion. 1850 var motsvarande siffra 57 %. Enligt Ambrosiani (1923 b) tillverkade bruket skrivpapper redan i slutet av 1700-talet.

I Långasjönäs tillverkades 800 ris skrivpapper år 1831. Det motsvarade, i försäljningsvärde, 72 % av brukets totala produktion. 1850 var motsvarande siffra 34 %.

I Karlshamn tillverkades 3.139 ris skrivpapper år 1831. Det motsvarade, i försäljningsvärde, 64 % av brukets totala produktion. Enligt Ambrosiani (1923 b) producerades skrivpapper på bruket redan i mitten av 1700-talet. 1850 var bruket nerlagt.

I Ronneby tillverkades 310 ris skrivpapper år 1831. Det motsvarade, i försäljningsvärde, 43 % av brukets totala produktion. 1850 producerades inget skrivpapper.

I Augerum tillverkades inget skrivpapper.

I Mariefors tillverkades 307 ris skrivpapper år 1831. Det motsvarade, i försäljningsvärde, 29 % av brukets totala produktion. 1850 var motsvarande siffra 14 %.

I Mariefröjd tillverkades 575 ris skrivpapper år 1831. Det motsvarade, i försäljningsvärde, 43 % av brukets totala produktion. 1850 tillverkades inget skrivpapper.

I Norra Hoka tillverkades inget skrivpapper enligt Ambrosiani (1923 a). Vad beträffar produktionen i Gredby, Tararp och Holma så är det osäkert vilka papperstyper som producerades där.

I pappersbruket i Lyckeby producerades inget skrivpapper. Här tillverkades, eller var tänkt att tillverkas – det är osäkert om produktionen kom igång – en annan sorts papper (»stenpapper»), som kunde tåla både eld och vatten och som lämpade sig bl.a. som tak-täckningsmaterial (Sjöborg 1792).

Av ovanstående framgår att skrivpapper tillverkades i flertalet av de större pappersbruken i Blekinge. Det tyder på att åarnas vattenkvalité var utmärkt.

Råvara och marknad

Råvara för de tidiga pappersbruken var lump, framför allt linnelump, från utslitna linnevävnader. Det var först i mitten av 1800-talet som trämassa började att användas i någon större skala och konkurrerade ut lumpen som den viktigaste råvaran för pappersindustrin (Clemensson 1944 a). Anskaffningen av lump var ett svårt problem för industrin. Tygtrassorna hade ju även ett värde för folk i gemen, eftersom man använde dem för att tillverka diverse textilutensilier till hemmen, till exempel trastäcken, bolstervar och dynor (Boëthius 1944). Sålunda kom inte all lump ut på marknaden i den utsträckning som papperstillverkarna önskade och tillgången till lump kan till viss del ha styrt lokaliseringen av pappersbruken.

I Blekinge fanns det två linneväverier under senare delen av 1700-talet (Hannerberg 1944) och lantbefolkningens tillverkning av linnetyg i hemmen var tämligen stor – man vävde till husbehov och även något till avsalu – så tillgången på lump bör ha varit god i jämförelse med flera andra delar av Sverige. Insamlingen av lump sköttes av lumpsamlare. I byarna omkring pappersbruken var det ett vanligt yrke, i t.ex. Holje fanns det sex stycken lumpsamlare (Björnsson 1946).

I landskapet odlades även en del lin, såväl för husbehov som till avsalu. Enligt Cronholm (1750–57) var linodlingen allra störst i Medelstads och Bräkne Hobys härad under tidigt 1700-tal, men efter en kulmen i 1700-talets mitt gick odlingarna tillbaka (Björnsson 1946). Linodlingen plus tillverkningen av linne, såväl i hemmen som industriellt, gynade sålunda pappersindustrin i Blekinge.

Vad beträffar en eventuell marknad så var

Blekinge ett tämligen tätbefolkat landskap för tvåhundra år sedan. Enligt Hannerberg (1944) var folktätheten 20–25 personer per kvadratkilometer (att jämföra med t.ex. Kronobergs län med 5–10 personer per kvadratkilometer). Det fanns alltså en relativt stor, närliggande marknad för det papper som producerades.

Ser man lite mera i detalj på var pappersbruken förlades så finner man att de första bruken lokaliserades till redan befintliga industrimiljöer där ett utvecklat näringsliv redan fanns, nära konsumenterna i handels- och industriorter. Holje var vid slutet av 1700-talet en bruksort. Här fanns, förutom landskapets äldsta pappersbruk (med 20 stampar, Sjöborg 1792), knip- och kopparhammare, stamp, garveri, färgeri, tre såg- och sju mjölkvarnar (Björnsson 1946). Holje hade ett strategiskt läge – här sänker sig ån på en kort sträcka drygt 26 meter i forsar och fall. Andra bruk som anlades på 1700-talet var bl.a. Karlshamn (med 36 stampar, Cronholm 1750–1757), Ronneby (med 36 stampar, Cronholm 1750–1757) och Långasjönäs. Även dessa bruk förlades till platser med gynnsamma vattenkraftsförhållanden och med flera redan etablerade verksamheter.

Pappersbruken i Blekinge, när de grundades och lades ned (Clemensson 1944 b, Ambrosiani 1923 b).

Papperbruk	Grundades	Lades ned
Holje (Olofström)	1727	1867, c:a
Strömma (Karlshamn)	1748	1839
Långasjönäs (Asarum)	1762	1919
N. Hoka	1850	1861, c:a
Tararp (Bräkne Hoby)	1863	1909
Ronneby	1752	1853
Gredby (Nättraby)	1764	1775, c:a
Augerum	1797	1870-talet
Holma	1850-talet	1850-talet
Mariefors	1805	1852
Mariefröjd	1808	1860-talet
Lyckeby*	—	—

* Det är ovisst om detta bruk någonsin var i gång.

Bruken vid Lyckebyån tillkom något senare i det uppsving pappersnäringen fick i början av 1800-talet. Totalt privilegierades 9 pappersbruk i Blekinge 1790–1830 (av totalt 49 bruk i hela Sverige, Hannerberg 1944). 1800-talets pappersbruk i Blekinge återfanns liksom de äldre bruken i de gamla huvudbygder och i anslutning till dåtidens marknad – städer och andra tätorter. Endast ett av pappersbruken, Mariefröjd i Kättismåla, låg lite »avsidet». Men vid vattenfallen i Kättismåla fanns även andra verksamheter, en viss infrastruktur för handel fanns alltså: 1831 var bruket näst störst (efter Karlshamns pappersbruk) i Blekinge, räknat i värde av producerat papper (Clemensson 1944 b).

Enskilda initiativ och kapital

Ett pappersbruk var dyrt att anlägga, det krävdes stora investeringar. Därför var initiativtagarna vanligen personer med ett visst kapital, t.ex. storgodsägare och affärsmän. Ibland ägde de redan mark med lämpliga vattenfall som de ville utnyttja, ibland köpte de mark. Ofta fick en anställd pappersmästare svara för driften av anläggningen, både tillverkning och ekonomi.

För att tillverka papper krävdes mycket utrustning och stora lokaler, därav de stora investeringskostnaderna. Det behövdes utrymmen för magasinering av lumpen, lokaler där lumpen rengjordes och bearbetades samt lokaler där pappret formades, limmades, torkades och färdigställdes. Det behövdes dessutom lagerutrymmen. På Augerums pappersbruk, till exempel, fanns flera olika byggnader: boningshus, brukshus med vattenhjul, lumpbod samt järnbod, vedbod, afträdeshus och portskjul (från ett dokument daterat den 17/12 1875 skrivet av Anders Svensson och Edgar Kindgren, i Ambrosiani 1923 b).

Vad var det då för personer som hade råd att anlägga och driva pappersbruk i Blekinge? Studerar man förteckningar över ägarna (Am-

brosiani 1923 a, Clemensson 1944 b) så hittar man flera brukspatroner och höga militärer, sålunda personer med förmodat god ekonomi. Några av bruken hade dock lite annorlunda ägarförhållanden: Ronneby och Gredby anlades av en mjölnare, tillika pappersmästare. Även Långasjönäs ägdes under en period av en pappersmästare. Augerum startades av en intresseförening (med en brukspatron som initiativtagare). I Augerum anlades för övrigt samtidigt ett linoljeslageri (Ambrosiani 1923 b) och en av intressenterna i dessa affärsföretag anlade även pappersbruket Mariefors – intressanta ägarförhållanden!

1831 fanns det sju pappersbruk i Blekinge (av totalt 92 bruk i hela Sverige, Clemensson 1944 b). Samtliga hade grundats på privata initiativ och förblev i privat ägo utom Karlshamnsbruket (Strömma), vilket anlades av Karlshamns stad (Clemensson 1944 b) eller övergick till stadens ägo tämligen omgående (Ambrosiani 1923 a); det grundades i vilket fall som helst 1748. I Blekinge tycks alltså privata initiativ ha varit en stark drivkraft för anläggande och drift av 1700- och 1800-talens pappersbruk.

1870 fanns endast ett av de gamla bruken kvar, nämligen Långasjönäs, och ett nytt hade grundats år 1863 i Bräkne-Hoby. I hela Sverige fanns vid den tidpunkten 58 papperbruk, med tillverkning av både handpapper och maskinpapper (Clemensson 1944 b). Utvecklingen gick sålunda mot allt färre fabriker med allt fler anställda. Den nya tekniken med maskintillverkat papper, baserat på träråvara, konkurrerade ut de flesta handpappersbruken.

Avslutning

I Blekinge fanns det sammanlagt tolv stycken handpappersbruk under 1700- och 1800-talen. Det allra äldsta var Holje som grundades 1727 och det yngsta var Tararp vilket anlades 1863. De flesta bruken drevs i privat

regi, man kan skönja en tidig entreprenöranda i landskapet. Pappersbruken var av olika storlek, 1831 hade Strömma (Karlshamn) 22 arbetare, vilket gjorde bruket till det största i Blekinge, räknat på antalet anställda. Mariefors och Mariefröjd, de minsta bruken, hade samma år vardera sex arbetare. Eftersom pappersindustrin varit betydande under en längre tid i landskapet, fanns förmodligen en tradition av kunskap och välutbildad arbetskraft.

Olika typer av papper producerades, från det finaste skrivpapper till tryckpapper, karduspapper och förhydningspapper. Förutsättningarna för småindustrier, baserade på vattenkraft, var goda i landskapet. Det fanns nämligen många små vattenfall, lämpliga att utnyttja för kvarnbyggen. Vatten behövdes även i själva papperstillverkningsprocessen, åvattnet bör sålunda ha varit av tämligen god kvalitet. En annan faktor, som förmodligen bidrog till att Blekinge var gynnsamt ur lokaliseringssynpunkt, var att tillgången på råvara, linnelump, var tämligen god. Lin odlades och tillverkningen av linnetyg var större än på många andra håll i landet. Pappersindustrin i Blekinge blommade under ungefär ett sekel. Därefter började den att konkurreras ut av större bruk med maskinell tillverkning av papper. Ingen av Blekinges alla papperskvarnar följde således med in i industrialismens huvudfas.

Referenslitteratur

- Ambrosiani, Sune 1923 a: Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt. *Molae Chartariae Suecanae*. Svenska pappersbruksföreningens tjugofemårs-skrift.
- Ambrosiani, Sune 1923 b: Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige. Föreningen för svensk kulturhistoria. A-B Gunnar Tisells tekniska förlag. Stockholm.
- Björnsson, Sven 1946: Blekinge. En studie av det blekingska kulturlandskapet. Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institution. Avhandlingar IX. Gleerupska Universitetsbokhandeln. Lund.

- Boëthius, B. 1944: Pappersbrukens råvarubekymmer under frihetstiden. Anteckningar om lumpanskaiffningen. En bok om papper. Aktiebolaget Klippans Finpappersbruk.
- Clemensson, Gustaf 1944 a: Pappret genom tvåtusen år. En översikt. En bok om papper 1944. Aktiebolaget Klippans Finpappersbruk.
- Clemensson, Gustav 1944 b: Statistiska uppgifter om svensk papperhandel och papperstillverkning. En bok om papper. Aktiebolaget Klippans Finpappersbruk.
- Cronholm, Christopher 1750–1757: Blekinges beskrivning. Blekingia 1976.
- Hannerberg, David 1944: Den äldre pappersbruksbygden i Sverige. En studie om initiativ och tillgångar. En bok om papper. Aktiebolaget Klippans Finpappersbruk.
- Nygren, Ernst 1944: Huru pappret kom till Sverige. Några bidrag till dess medeltida historia. En bok om papper. Aktiebolaget Klippans Finpappersbruk.
- Sjöborg, Nils Henrik 1792: Blekinges historia och beskrivning. Blekingia 1968.

Fotspår i sanden

Kjellmark och Järavallen 1901–03

Av Ingrid Bergenstråhle och Ole Stilborg

Forskare vid Arkeologiska institutionen resp. Keramiska Forskningslaboratoriet, Kwartärgeologiska avdelningen, Lunds Universitet

Knut Kjellmark – de flesta arkeologer har nog hört namnet och en del förbinder honom säkert med publikationen av Siretorp-boplatserna från 1939, men hur många känner till hans avhandling från 1903 om Soldattorpet på Järavallen? I vårt arbete med Skånes senmesolitikum i allmänhet och Skatchholm i synnerhet var avhandlingen »En stenåldersboplatz i Järavallen vid Limhamn» (1903) en av de böcker man åtminstone för litteraturlistans skull måste ögna igenom! För båda författarna blev det emellertid ett mycket angenämt möte med en forskning och en forskare fullt på höjd med dagens krav. Forskningen höll på sina ställen till och med en bättre standard än vad som presteras nu för tiden.

Arbetet med keramikanalyserna från Soldattorpet och Skatchholm har finansierats genom ett generöst stipendium från Birgit och Gad Rausing's Fond för Humanistisk Forskning.

Vårt arbete omfattar en tidsperiod som har många olika benämningar. Den kallas omväxlande för sen jägarstenålder, senmesolitikum, sen del av äldre stenålder och ofta även Ertebölle-perioden. Av olika skäl är väl den mest neutrala och mest rättvisande benämningen sen äldre stenålder. Jägarstenålder är missvisande eftersom jakt inte har någon större ekonomisk betydelse för befolkningen under denna period av stenåldern; istället livnär sig merparten av befolkningen i Sydskandinavien som bofasta fiskare med kompletterande insamling av växter. Jakt skall här snarare ses som ett trevligt komplement, som ger en variation i kosten. Att jakt och ritualer som kan ha förknippats med jakttraditioner kan ha haft stor betydelse i samhället är dock mycket sannolikt!

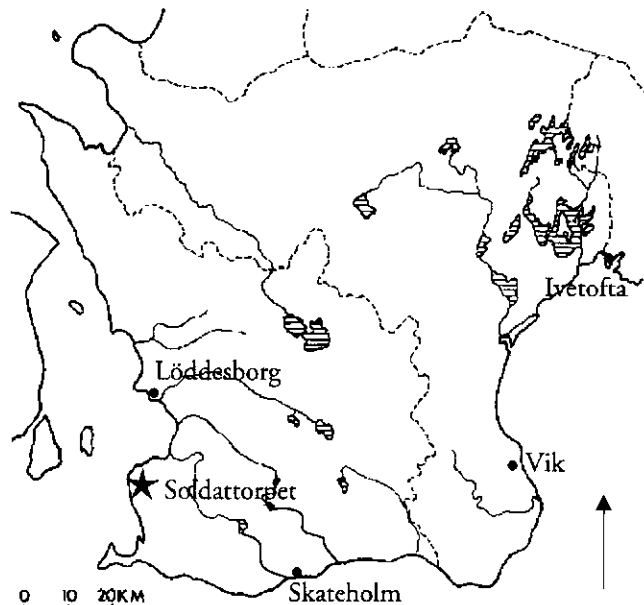
Kjellmarks avhandling

Influenser och förutsättningar

Kjellmark som tillhörde Södermanland-Nerikes nation i Uppsala kom att förlägga en del av sin gärning som arkeolog till de södra

delarna av landet. Förutom att han var verksam i Skåne vid sekelskiftet arbetade han några årtionden senare även i Blekinge. Sommaren 1900 inledde Kjellmark ett fältarbete på Järavallen i Limhamn, som resulterade i en avhandling framlagd den 14:e oktober 1903 i Uppsala. Han verkar ha blivit starkt influerad av det danska verket »Affaldsdynger fra Stenalderen» av bl.a. A. P. Madsen och S. Müller, publicerat år 1900. Detta betydande verk kom att slutgiltigt slå fast att de omfattande kökkenmöddingarna som är belägna utefter den danska kusten kunde dateras till både den äldre och den yngre stenåldern (Madsen 1900: 7 ff.). Dessa avfallshögar hade vid arkeologiska utgrävningar under den senare hälften av artonhundratalet visat sig innehålla härdar, ett fåtal gravar och redskap, men främst »matavfall» som skal från musslor och ostron, ben från olika fiskarter och även från däggdjur t.ex. svin.

Geologi och arkeologi hade efter årtionden av samverkan bevisat att mänskliga lämningar fanns bevarade från en tidsperiod som vida översteg den som kyrkan efter bibel-

Kartan visar de väsentligaste fynd-lokalerna med sent Ertebölle-material i Skåne.

studier hade avgränsat som möjlig. Utifrån testamentets skrifter hade man beräknat att jorden var cirka 6000 år gammal och det innebar givetvis att mänskliga lämningar inte kunde vara äldre. Forskningen under upplysningstiden ändrade på dessa vedertagna sanningar, och plötsligt kom ofattbara tidsrymder att presenteras av forskarna. Erkännandet av en äldre stenålder i Sydskandinavien var ett led i denna forskning, och det påvisades att människor hade bott och verkat i Skåne och Danmark under åtskilliga tusen år före det som man tidigare trott var en borte gräns för mänsklig existens.

Det danska arbetet hade visat att fina resultat kunde uppnås om geologer och arkeologer samarbetade om tolkningen av de komplicerade strandbundna platserna. Detta inspirerade sannolikt Kjellmark till att utföra noggranna både arkeologiska och geologiska undersökningar på Söddattorpet. Kjellmarks utgrävningar var de första av sitt slag i Skåne, och erkända danska och svenska auktoriteter som Sophus Müller och Oscar Montelius be-

sökte utgrävningen i Limhamn. Kjellmark gjorde i sin tur en studieresa till den danska utgrävningen av Sølager vid Isefjorden.

Fältarbetet

Sedan 1890-talet hade det varit välkänt att fornsaker fanns bevarade i Järvallen på Limhamn. En inledande rekognoscering utfördes på Järvallen 1900 av Kjellmark. Själva grävningen 1901 och 1902 på Söddattorpet hade väl i grunden karaktär av en nödutgrävning eftersom området var hotat av grustäkt. Från arbetare sysselsatta med detta fick och köpte Kjellmark en hel del lösfunna föremål från området. Grävningen i kvadratmeterrutor var emellertid mycket noggrann, och åtminstone inom det område som undersöktes år 1901 dokumenterades en tydlig stratigrafi, som gör denna plats till något särskilt i skånsk senmesolitisk forskning. Den geologiska delen kom att omfatta kvartärgeologiska metoder som bland annat diatoméanalys, artbestämning av musslor och ostron samt analys av makrofossilavtryck i keramiken.

Dokumentationen

Redskap av flinta och bergart

Ett relativt stort antal fynd av flint- och bergartsredskap gjordes vid utgrävningarna. Flintmaterialet omfattade mer än hundra spån, ett drygt femtiotal tvärpilar, mer än sextio skrapor och ett begränsat antal yxor förutom cirka hundra kärnor. Ett trettiotal skivyxor och drygt tio kärnyxor är beskrivna i avhandlingen. Dessutom fann Kjellmark fyra yxor av bergart, tre av dessa är av grönsten och slipade. Förutom redskap framkom mer än tiotusen avslag och avfall som restprodukter från redskapstillverkning.

Kjellmark kom att registrera och även publicera dessa föremål noggrant i förhållande till de fyndkontext de påträffades i. Det har därför varit möjligt att jämföra de olika typer av pilspetsar och yxor som framkom vid grävningarna med hänseende på lagertillhörighet. Om alla arkeologer hade vinnlagt sig om en sådan noggrannhet som Kjellmarks publikation och registrering visar, hade arkeologisk forskning underlättats väsentligt. Kjellmark följde i huvudsak tidigare publicerade, danska, tolkningar av flint- och bergartsföremålen. Det var sannolikt inte dessa redskap som intresserade Kjellmark mest, utan förmodligen var det keramiken som var den största utmaningen. Dessutom fann han stora likheter med de danska fornsakerna tillverkade av flinta, vilket han beskrev så här 1903:

Af alla hittills undersökta stenåldersboplatser liknar den ifrågavarande just med afseende på beskaffenheten af fornsaker af sten, särskildt de af flinta, mest de danska kökkenmöddingarne från äldre stenåldern. (Kjellmark 1903: 109.)

Den av Kjellmark konstaterade likheten 1903 har sedan bekräftats, även om vi idag ser mindre regionala och lokala särdrag som ändras under äldre stenålder.

Vid en jämförelse inom Skåne-regionen ser vi likheter mellan föremål på Soldattorpet och

Tvärpilar av »Stationsvejtyp» från Skateholm I. Samma typ av tvärpilar förekommer i fyndmaterialet från Soldattorpet.

Skateholm. En typologisk datering av tvärpilar visar på att Soldattorpet främst använts under den senaste delen av äldre stenålder – den är i huvudsak samtida med Erteböllekeramiken.

Skateholm har en vidare datering men det förekommer även föremål från Skateholm I och III (Bergensträhle 1998) som är samtida med Soldattorpet. Det relativt sett rikliga flinta- och bergartsmaterialet från Soldattorpet har visat sig värdefullt för jämförande studier, eftersom det kombineras med ett gott bevarat keramikmaterial och dessutom är stratigrafiskt väl dokumenterat.

Keramik

I sin beskrivning av Erteböllekeramiken är Kjellmark noga inte bara med att notera form och den ganska tydliga H-konstruktionsteknik där kärlväggen byggs av remsor, som pressas samman med fingerspetsarna ovanifrån. Han tittar också på lerans och magringens beskaffenhet. Följande citerade fotnot (ibid, 82 f.) vittnar om en sällsynt noggrannhet:

Granitkrosstyckena äro tydligen med afsikt inblandade i leran. Detta framgår af det förhållandet, att de i alla skärfvor, som höra till samma kärl, ha sin särskilda karaktär med afseende på storleken, i det de i samma kärl ha en bestämd medelstorlek, hvilken växlar på det sätt, att den i stora tjockväggiga kärl är större än i mindre och tunnväggiga, och vidare med afseende på bergarten, hvilken hos krosstyckena i samma kärl är densamma genom kärlet men i olika kärl ofta betydligt olika. Krosstyckenas storlek kan i skärfvor af tjockt gods uppgå till öfver 1 kbcm., i tunnare skärfvor är den vanligen blott

omkring 1/3 till högst 1/2 kbcm. Bergarten i dem är oftast grofkornig granit. Särskilt röd fältspat tyckes vara tillvaratagen och använd. Kvarts är blott sparsamt förefintlig i godset hos de tjockare krukskärfvorna och kan vara bortplockad. I de tunnare skärfvorna i boplatsen förekommer den oftare. Äfven finkornig granit med röd fältspat har användts. Glimmer finnes ofta. Ett annat förhållande, som tyder på, att krosstyckena äro afsiktligt tillförda godset, är, att man bland dem finner sådana med en yta, som är slät, liksom slipad, men öfriga ytor ojämna och av den beskaffenhet, som uppkommer genom krossning. De äro tydligen krossprodukter af större svallade stenar, af hvilkas yta de bevarat en liten del. Sand finnes rikligt i nästan alla de tjocka krukskärfvorna. Mestadels är det fin, svallad kvartssand. Kornens storlek uppgår sällan till mer än högst ett par kubikmillimeter, någon enda gång hittas korn av en half kubikcentimeter eller något mer. Där sand är sparsam eller saknas, är det möjligt, att den genom slamning är fränskild ur leran. Särskildt synes detta vara fallet vid de tunna krukskärfvorna i boplatsen, som alla består av sandfattigt gods.

I förhållande till denna text från 1903 är det i högre grad språket än kunskapen som har ändrats i nutidens arbete med keramikanalys. I fotnoten beskriver Kjellmark hur man på Järavallen har framställt Ertebölle-kärlden av sandig lera magrad med krossade, svallade granitstenar från strandvallen. Man har vidare haft en förkärlek för röd fältspat. Förmodligen har man använt skärvsten där fältspaten har blivit röd på grund av uppvärmningen. I övrigt är hans beskrivning av hur man bestämmer om stenkorn i ett keramiskt gods är tillsatt magring helt korrekt och densamma som vi idag använder vid en teknologisk registrering av keramiken. Överhuvudtaget kan den registrering som en av denna artikels författare har företagit i stort sett bara bekräfta och till del utvidga beskrivningen av godset. Att magringens grovlek är anpassad till skärv-tjockleken är korrekt om man jämför Ertebölle-keramiken med den tunnväggiga, dvs.

den huvudsakligen tidigneolitiska keramiken i de övre lagren. Om enbart magringen i Ertebölle-kärlden jämförs, hittar man inte någon sådan klar relation, vilket precis är ett av denna keramikens karakteristika. Vidare har den sandfattigare leran sannolikt tagits från en annan naturlig lertäkt snarare än slammats fin. Slamning förekommer i stort sett inte som metod i Skandinaviens förhistoria.

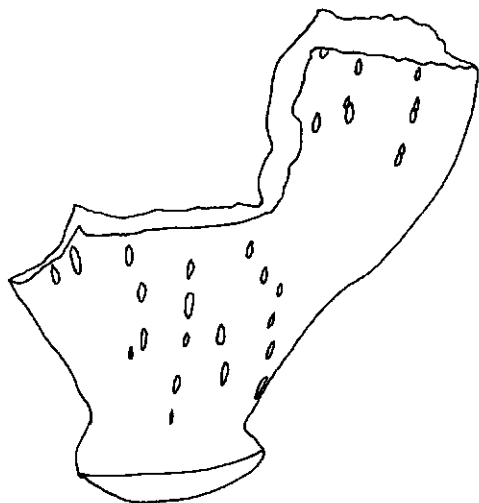
På en del av de tunnväggiga skärfvorna (huvudsakligen tidigneolitiska) hittade Kjellmark avtryck av växtdelar, som han fick bestämda av Georg Sarauw i Köpenhamn (ibid 100 ff.). Skärfvorna ligger än idag inrullade i de små papperslapparna med Sarauws anteckningar som Kjellmark fick i retur. Ett avtryck av ett vetekorn hittades i en tunnväggig skärva, som antagligen är tidigneolitisk, medan andra tunnväggiga skärvor från det övre svarta skiktet bar avtryck av agnar av vete, av strå, tallbarr samt av blad och pinnar av obekanta träslag. Självklart var också Kjellmark intresserad av att hitta så tidiga spår av odling som möjligt. Senare – i Lödöden – hittades ju faktiskt enstaka kornavtryck (enkorn och vete) i Ertebölle-skärvor (Jennbert 1984, 93).

Frågan är emellertid om Kjellmark inte i själva verket hittade avtryck om än indirekta. I sin återigen lofvärt noggranna beskrivning av den då unika ornamentiken på en stor del av Soldattorpets Ertebölle-kärl skriver han:

(kärlden har) antingen saknat ornament eller haft ett egendomligt enkelt ornament öfver hela yttersidan af vanligen långsträckt grunda intryck, riktade nedifrån och uppåt – Ornamentets form visar 4 eller 5 varianter med afseende på intryckens längd, bredd och botenform (Kjellmark 1903, 88).

De två vanligaste varianterna är en rundoval och en elliptisk. Om den sistnämnda typen skriver Kjellmark att

intryckens längd är högst 4,5 mm, bredd 2 mm, djup 1/3 till 1/2 mm. De stå på 1/2 till 1,3 cm:s afstånd från hvarandra (ibid 85).

Det största kända bevarade fragmentet av en tapbottnad Ertebölle-kruka med den karakteristiska ornamentiken bestående av små ovala intryck. Ritn. förf.

Från hans fyndregistreringsnoter kan tilläggas att de rundoval är upp till 7,5 mm långa, 4,5 mm breda och 1 mm djupa, och att båda typerna är

ställda i rader, som dock ej äro fullt regelbundna, utan ibland sammanlöpna och på ett par ställen gå snett emot hvarandra. På flera ställen, där raderna kommit att skiljas åt för mycket är tomrummen utfyllda med ett eller flera intryck. På några ställen gå ett par eller 3–4 intryck in på hvarandra och stundom delvis öfver hvarandra. I allmänhet äro de dock stående på ca 4–6 mm afstånd från hvarandra (med spetsen mot varandra) aldrig (med bredsidan mot varandra) och ytterst enstaka intryck står snett i raden. Intrycken äro gjorda med ett

afrundat föremål – träpinne eller ben eller möjligen en snäcka (art?) eller liknande, som trycktes in i godset medan detta var mjukt.

Att detta var en exakt beskrivning var klart även innan vi såg keramiken från Soldattorpet, eftersom det också var en nästan perfekt beskrivning av ornamentiken på en stor del av keramiken från Skateholms-boplatsen. Vad intrycken har gjorts med är fortfarande oklart, men förslaget om en snäcka är värt en närmare granskning. Intryckens form får oss dock omedelbart att tänka på olika typer av spannmål och ska kanske ses som en kopiering av dessas form till keramiken – indirekta kornavtryck. En notering i fyndregistret visar emellertid att Kjellmark själv tänkte i andra banor. Efter den metriska redogörelsen för intrycken tillät han sig en poetisk tolkning, som inte nådde fram till avhandlingen – Spår i sanden på stranden.

Litteratur

- Bergenstråhle, I., Skateholm, a Late Mesolithic Settlement in Southern Scania, in *A Regional Perspective*. In ed Bintz *L'Europe des derniers chasseurs*, 50 Colloque internationale UISPP Grenoble 1995. Paris 1998.
- Jennbert, K., Den produktiva gåvan. Tradition och innovation i Sydskandinavien för omkring 5300 år sedan. *Acta Arch. Lundensia Ser. In 4º. No 16*. Lund 1984.
- Kjellmark, K., 1903, En stenalderboplats i Järavallen vid Limhamn. *Antiquarisk tidsskrift för Sverige*. Kungliga Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien 17: 3.
- Madsen, A. P. et al., 1900, *Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark*. Köpenhamn.

Skånelandslitteratur 1997

Bibliografi i urval

Sammanställd av Malmö stadsbibliotek

Arkeologi

Arkeologi allmänt

Andersson, Magnus, Pionjärer i Västskåne – senpaleolitiska fynd längs Väst kustbanan / av Magnus Andersson och Bo Knarrström ; Riksantikvarieämbetet UV Syd. – (Ale 1997: 2, s. 7–12 : litt.). – Vid byggandet av Väst kustbanan mellan Helsingborg och Kävlinge påträffade man flintföremål från istidens slut.

Andersson, Magnus, Tranarphögen : en gravhög från yngre bronsåldern. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 59–88 : ill., litt.)

Andersson, Thomas, Neolitiskt hus med väggränna från St. Herrestad. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 27–38 : litt.)

Arcini, Caroline, Ståtliga var järnåldersmännen från Albäcksbacken. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 91–110 : litt.)

Arkeologisk utredning från Örkellunga till länsgränsen : särskild arkeologisk utredning steg 1, väg E4, förbi Örkellunga (Eket-Värsjö) och förbi Fagerhult (Värsjö-Köphult) samt väg 24, delen Bälinge-Västra Spång, Skåne / Lasse Wallin ... – Lund, 1997. – 232 s. : ill. + 2 kartbl. – (Rapport / UV Syd ; 1997:58 & Arkeologiska undersökningar / Riksantikvarieämbetet)

Carelli, Peter, Skånsk borgforskning anno 1996 – en resumé. – (Meta 1997:1, s. 3–13 : litt.)

Carpe Scania : axplock ur Skånes förflutna / Bo Knarrström ... ; redaktör: Per Karsten. – Stockholm, 1997. – 195 s. : ill. – (Skrifter / Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar ; 22)

Classon, Christer, Fornminnen i norra och östra Skåne : en vägvisare / av Christer Classon & Anders Dunér. – Kristianstad, 1997. – 128 s. : ill. – (Fornminnen i ...)

Grahn, Sidney, Tidernas landskap : en liten guide för dig som vill göra en resa genom årtusenden i fornminnesrika nordvästra Skåne / är utgiven av Föreningen Kultur i NV-Skåne med Bronsklang 96 ; ett samarbetsprojekt mellan Båstads, Ängelholms och Höganäs kommuner ; texter och redigering: Sidney Grahn. – Kristianstad, 1997. – 32 s. : ill.

Hellerström, Sven, En trattbägarboplatz vid Nöbbelövs mosse. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 41–57 : litt.)

Holmgren, Per, 1996 års fornminnesinventering i Skåne : Simrishamns, Sjöbo, Tomelilla och Ystads kommuner / Per Holmgren och Brita Tronde ; redaktörer: Ronnie Jensen och Bosse Jönsson. – Stockholm, 1997. – 32, [70] s. : tab.

Isendahl, Christian, Förhistorisk järnhantering i nordvästra Skåne : en studie med utgångspunkt från den vendeltida boplatsen i Haglekulla. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 113–147 : litt.). – Om en boplatz utanför Östra Ljungby.

Knarrström, Bo, Neolitisk flintteknologi – i ett skånskt randområde. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 7–26 : ill., litt.)

Kriig, Stefan, Den fattige grannen : kustbönder och boskapsskötare i skuggan av Löddeköpinge / av Stefan Kriig och Claes Pettersson. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 148–172 : litt.)

Regnell, Mats, Växtoffer : en förbisedd fyndkategori i huslämningar. – (Carpe Scania. – Stockholm, 1997, s. 103–110 : litt.). – Utgrävningar vid Klörup.

Svanberg, Fredrik, Cultural diversity in present-day Scania and Blekinge ca. AD 800–1000. – (Lund archaeological review 1997, s. 59–72 : litt.)

Särskilda orters arkeologi

Brunnby:

Carelli, Peter, Krapparps by : arkeologisk undersökning av en skiftad bytomt Brunnby sn, Skåne. – Lund, 1997. – 21 bl. : ill., tab. – (Rapport /Borgen i bygden ; 11)

Färlöv:

Björk, Tony, Krigarnas grav och ättlingarnas skepp / av Tony Björk och Anders Edring. – (Populär arkeologi 1997: 3, s. 10–13). – 1996 hittades en av Skånes största skeppssättningar i Färlöv.

Lyby:

Sandén, Ulf, Stjärnehus – borgen som aldrig fanns / av Ulf Sandén och Arne Sjöström. – (Frostabygden 1997, s. 45–47 : litt.). – Om en forn lämning i Lyby socken.

Ringsjön:

Sjöström, Arne, Ringsjöholm : a Boreal-early atlantic settlement in central Scania, Sweden. – (Lund archaeological review 1997, s. 5–20 : litt.). – Utgrävningar väster om Ringsjön.

Simris:

Rafstedt, Bo-Gustav, Simris – forntidsbyn. – (Österlen 1997, s. 40–46 : litt.)

Skanör:

Bunse, Anders, Skanörskoggen : marinarkeologisk undersökning 1993–95 : preliminär

undersökning : Vellinge kommun, Skåne län, Skanörs socken. – Höllviken, 1997. – 38 s. : ill. – (Fotevikens maritima centrum)

Uppåkra:

Larsson, Lars, Uppåkra – ett hövdinga- eller kungasäte / av Lars Larsson och Birgitta Hårdh. – (Fornvännen 1997: 3/4, s. 139–154 : ill.)

Ringberg, Åke, Här vilar seklerna i den skånska sommarnatten. – (Kulturens värld 1997: 3, s. 48–51 : ill.). – Intervju med Lars Larsson om fynden i Uppåkra.

Valleberga:

Strömberg, Märta, C 14-datering vid Ales stenar. – (Ale 1997: 1, s. 9–21 : litt.)

Strömberg, Märta, Det stora skeppet på åsen. – (Amico amici. – Lund, 1997, s. 51–71 : ill., litt.). – 1989 startade Märta Strömberg och Curt Roslund ett projekt med arbetsnamnet »Ales stenar och Kåsebergaåsen» för att ta reda på så mycket som möjligt om skeppssättningen i Valleberga socken.

Vånga:

Hedin, Erik, Grönhultsfynden. – (Årsskrift /Oppmanna-Vånga hembygdsförening 1997, s. 23–27). – I slutet av 1800-talet fann man tre fina bronsföremål i Grönhult, en liten by norr om Vånga.

Östra Vemmenhög:

Larsson, Lars, Dybäck – ett kärnområde under järnåldern. – (Svaneholm : årsskrift 1997, s. 4–14 : litt.)

Historia

Historia allmänt

Ambrius, Jonny, Skånelands historia : i fickformat. – Eslöv, 1997. – 52 s. : ill.

Häggman, Bertil, Vandalernas och Rugernas/Rygernas nordiska urhem. – (Saxo

1997, s. 96–111 : litt.). – Om två germanska folk, som anses härstamma från Norden.
Skansjö, Sten, Skånes historia. – Lund 1997. – 255 s. : ill.
Åberg, Alf, Skånes historia i fickformat. – Stockholm, 1997. – 139 s. : ill.

Medeltiden

Flensmarck, Tor, Hornprydda personer i Arrie : ett axplock ur Skånelands medeltid. – (Skåne genealogen 1997:1, s. 10–14). – Avsikten är att visa vad en släktforskare kan finna om tiden före skrivare, tingsprotokoll och kyrkböcker med exempel från Arrie.

Gabrielsson, Lars-Arne, Medeltida regenter »går igen» i norra Ystad. – (Ystadiana 1997, s. 154–171 : ill.). – Många gator i Ystads norra del är uppkallade efter danska regenter.

Orsander, Carl-Olof, Skåneländsk krönika D.2: Medeltiden. – (Saxo 1997, s. 129–146 : litt.)

Nya tiden 1520–1900

Borg, Eskil, Ystad och nordiska sjuårskriget. – (Ystadiana 1997, s. 34–47 : ill.). – Nordiska sjuårskriget inträffade 1563–1570, då Fredrik II var kung i Danmark och Erik XIV i Sverige.

Elowsson, Nils, Snapphanarna. – (Årsskrift / Föreningen Gamla Christianstad 1997, s. 38–55)

Ersgård, Hans, »... att gemütherne måtte blifwa dragne ifrån then inclinationen the till Dannemark hafva...» : ett bidrag till frågan om programmet för Skånes försvenskning. – (Fosie : från socken till inkorporering : en artikelsamling. – Malmö, 1997, s. 152–183 : litt.). – Tidigare publicerad i Malmö fornminnesförenings årskrift 1971.

Hallberg, Göran, Somnardramatik kring Ellinge – 1525. – (Ale 1997: 3, s. 12–20). – Sommaren 1525 härjade den kunglige kaparen Sören Norby med sina beväpnade bondehopar runt om i Skåne. Fogden på Ellinge, strax söder om Eslöv, skrev denna sommar två brev, som belyser skeendet.

Högberg, Henri, Bondeupproret i Skåne : Klågerup 1811. – (På Österlen 1997:4, s. 6–9)

Högberg, Henri, Tragediens födelse. – (På Österlen 1997:1, s. 8–12). – Artikel som behandlar Uno Röndahls böcker om Skåneland.

Klågerupsupproret – efterspel från högsta ort / referat av Uno Svahn. – (Släkttavlan nr 27, 1997, s. 12–18). – Kungörelser med anledning av upproret.

Lindholm, Carl, Kärleken övervinner allt eller Kvinnan av börd och mannen av folket. – (Jul i Simrishamn 1997, s. 66–73). – Om Johan Monrad [f. 1638], biskopsson från Ribe och Mette Sofie Krabbe [f. 1662], högadlig dam från Skåne.

Nordahl, Bengt, Vem sköt vilken präst i Kågeröd? – (Släkt och bygd 1997: 2, s. 2–4)

Rönnkvist, Per, Arbetarrörelsens första tid i Ängelholm / av Per Rönnkvist och Johan Brinck. – (Ängelholm : en hembygdsbok 1997, s. 30–35 : ill.)

1600-talets ansikte / redaktion: Sten Åke Nilsson, Margareta Ramsay. – Nyhamnsläge, 1997. – 513 s. : ill., musiknoter. – (Symposier på Krapperups borg ; 3). Text på svenska och danska.

1900-talet

Svanberg, Ingvar, Sverige och förintelsen : debatt och dokument om Europas judar 1933–1945 / Ingvar Svanberg & Mattias Tydén. – Stockholm, 1997. – 451 s. : ill. – Innehåll bl.a.: S. 136–156: Kristallnatten. – S. 312–325: När danskarna flydde över Öresund, okt. 1943.

Historiska hjälpvetenskaper

Malmer, Brita, Från Lund till Lappland. – (Amico amici. – Lund, 1997, s. 129–137 : litt.). – Om den första industrin i Lund, myntningen, som startade på 900-talet.

Nilsson, Torsten, Myntkunskap för släktforskare. – 1. – (Skåne genealogen 1997:1,

s. 13–17). – Hjälp när man studerar jordeböcker, köpehandlingar, bouppteckningar etc.

Raneke, Jan, Forntidsdjur och landssymbol – något om djurbilder och heraldiska vapen. – (Ale 1997:4, s. 1–5 : ill., litt.). – Med exempel från Tullstorp.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2000, 125 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., l:e arkivarie Göran Larsson, Lund, sekr., konsult Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, docent Lars Berggren, Lund, professor Björn Berglund, Lund, f.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, fil. dr Thomas Germundsson, Lund, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdi Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelöv, arkivchef Anders Salomonsson, Lund, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE

UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA

OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING

OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

LARS HALLBERG Birgittasystern Charlotte Ehrenpohl.
Vägen från Enslöv i Halland till klostret i Holland

I

KATARINA OLSSON Handpappersbruken i Blekinge på
1700- och 1800-talen

17

INGRID BERGENSTRÅLE & OLE STILBORG Fotspår i sanden.
Kjellmark och Järavallen 1901-03

24

Skånelandslitteratur 1997

29

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runa – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm.